

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

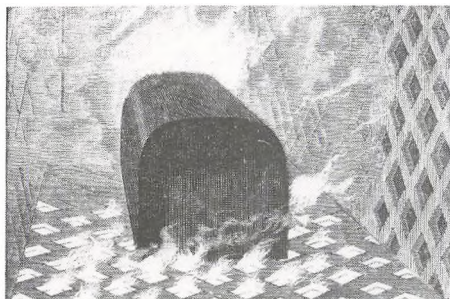
Siøden soxo

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE

NR. 2, 5. ÅRG. 1988

Indhold

Forsiden:
*Et tidligt Jens Juel-maleri, der antyder kir-
kens centrale betydning i landbosamfundet.*
Læs artiklen Præster og bønder.
Statens Museum for Kunst.
Foto: Hans W. Petersen.

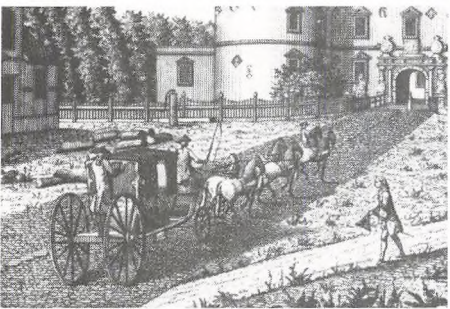
Dødens borgerlige manerer 4
af Tinne Vammen

Dage ved Christian VII's hof . . . 9
af John Christensen

LO og historien 16
*Interview med konsulent i
LO, Henning Tjørnehøj*

Rosenwald på valsen 22
af Dorthe Falcon Møller

Bognyt 31
af Poul Sværrild

»I vor nød og trængsel« 33
af Knud Prange

Præster og bønder 37
af Michael Bregnsbo

Udgiver

Dansk historisk Fællesforening og
Rigsarkivet

Ansvarshavende redaktion

Bent Blüdnikow (bb)
Steen Ousager (smo)

Øvrige redaktionsmedlemmer

Poul Olsen (po)
Hans Munk Pedersen (hmp)
Poul Sværrild (psv)

Lay-out

Kristin Wiborg

Fotografer

Tage Ludvigsen og Alice Westergaard

Tryk

Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev
ISSN: 01-09-6028

Abonnement

tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9,
1218 København K,
tlf. 01 92 33 10.
Girokonto: 5 08 62 64.
Kassereren, DHF, Park Boulevarden 52,
8900 Randers.
Abonnementet er løbende
indtil opsigelse.

Pris

Årg. 1988, nr. 1-4: kr. 92,-
Løssalg pr. nummer: kr. 30,-
Udlandsabonnement 1988: kr. 125,-

Distribution

Avispostkontoret

Flytning

Meddeles altid postvæsenet.

© Copyright:

Siden Saxo 1988.
Udsendes også til Blindes
Lydførlag,
som lydbånd, der fås
på biblioteket.
Ring evt. 06 96 63 21.

Siden sidst...

Mange mennesker har en mening om, hvad historien kan benyttes til. Senest har Erling Bjøl som afslutning på Politikens verdenshistorie begået et helt bind om dette og tilgrænsende temaer.

Det er imidlertid ganske sjældent, et bud på denne problemstilling relaterer sig direkte til den aktuelle politiske situation, som f.eks. valget den 10. maj var det. Men i Siden Saxos interview med konsulent i LO, Henning Tjørnehøj præsenteres læserne for et synspunkt, der giver historien en absolut betydende rolle, også for partifordelingen i dansk politik i går, i dag og i morgen.

Blandt historikerne er det ellers ikke det just overståede valg, der har været prioriteret. Det har derimod de to aktuelle jubi-

lær i forbindelse med Christian IV's tronbestigelse og 200-året for stavnsbåndets ophævelse. I tilknytning til det sidste har stud.mag. Michael Bregnsbo anlagt en utraditionel indfaldsvinkel og spurgt, hvorledes samtidens vigtigste formidlere af nyt, præsterne, så på kravet om reformer på landbrugsområdet.

Cand.mag. John Christensen følger diskussionen om den sindssyge Christian VII op og redegør for en næsten upåagtet, men helt afgørende kilde, en indberetning fra ambassadøren fra Kursachsen til sit hof.

Dorthe Falcon Møller har tidligere præsenteret frugterne af sin forskning i Siden Saxo. I dette nummer giver hun yderligere et bidrag til udforskningen af emner med relevans for dansk musikhistorie, nemlig i form af

en gennemgang af en dagbog skrevet af en håndværkersvend, der fra Danmark drog til Tyskland for at lære mere om fabrikation af instrumenter.

Kulturhistorisk lige så spændende er cand.mag. Tinne Vammens artikel om livet og døden. Hvor hun just har beskæftiget sig med tjenestefolk i Sølvgade i København, tager hun her i Siden Saxo fat på borgerskabet og dets syn på, hvorledes man standsmæssigt skulle komme fra denne verden.

Næste nummer udkommer medio september. Vi tillader os at minde om girokortet, der ved en fejltagelse blev udsendt meget senere end planlagt.

Venlig hilsen
Redaktionen

Dødens borgerlige manerer

Et af de største tabuemner idag er døden. Den er blevet »privatiseret«, gjort til noget, man ikke taler om. Hvordan det tidligere forholdt sig på landet, har de fleste en fornemmelse af, men hvad med byernes borgerskab? Cand.mag. Tinne Vammen giver på baggrund af en dagbog og breve fra et privatarkiv et kulturhistorisk tidsbillede fra 1890'erne af borgerskabet og døden.

I foråret 1891 blev det militære embedsborgerskab i København et medlem mindre. Den 13. april døde den pensionerede generalmajor J. W. Harbou i egen seng og eget hjem, en komfortabel førstesalslejlighed i Nørresøgade.

En militærmands død

Den pensionerede generalmajors skæg var blevet hvidt, da hans frue og datteren Charlotte lagde det smukt tilrette på overlagenet i kisten. Med sine 81 år nåede Harbou at opleve et betragteligt længere liv, end de fleste danskere i hans egen generation og yngre årgange omkring århundredskiftet.

Personlig fattigdom havde han aldrig kendt. Han havde som moden officer giftet sig med en langt yngre velstående grossererdatter. Harbou hørte til i en konservativ og kongetro mandskultur, hvor første-prioritet hed karriere og standsrenommé, anden prioritet følelser og familie. Denne tosidige mandsvirkelighed blev gjort tydelig, da han døde.

Sammen med hustruen Louise efter-

lod Harbou sig familiepapirer, som idag tillader os at få et indblik i deres bedsteborgerlige liv og forvaltningen af livets ind- og udgang som på en og samme gang universelle og kulturbetingede begivenheder.

Som militærmand kom Harbou til at leve i en bevæget tid. Han deltog i begge de slesvigske krige. »Hvad udad tabes, skal indad vindes« hed det efter det fatale nederlag til preusserne og østrigerne i 1864. Harbou, den professionelle kriger, blev efter 1864 sat på pension. Han satsede nu stærkere på den familie, han aldrig var i tvivl om, han havde ret til at råde og regere over, fordi det stemte overens med religionens, lovens og datidens mandsfavoriserende kodeks.

Ligbrænding

I forelskelsens og forlovelsens år skrev Johannes Wilhelm Harbou og Louise Helleesen eftertænksomme og lidenskabelige breve til hinanden. Heri formulerede de klare perspektiver for ægteskabet; de ville leve sammen, til døden dem skilte.

I den euforiske forlovelsestid betroede Harbou sin vordende og langt yngre brud, at han var ivrig tilhænger af ligbrænding. I 1870'erne og 80'erne blev dette emne et brændbart tema og genstand for strid og debat i offentligheden. De europæiske revolutionskri- ges massakrer og 1800-tallets stærke befolkningstilvækst gjorde atter oldtidens gravskik aktuel i Europa.

På dansk grund fandt ligbrænding især sine fortalere blandt bysanitære forkæmpere som lægerne Emil Horne-

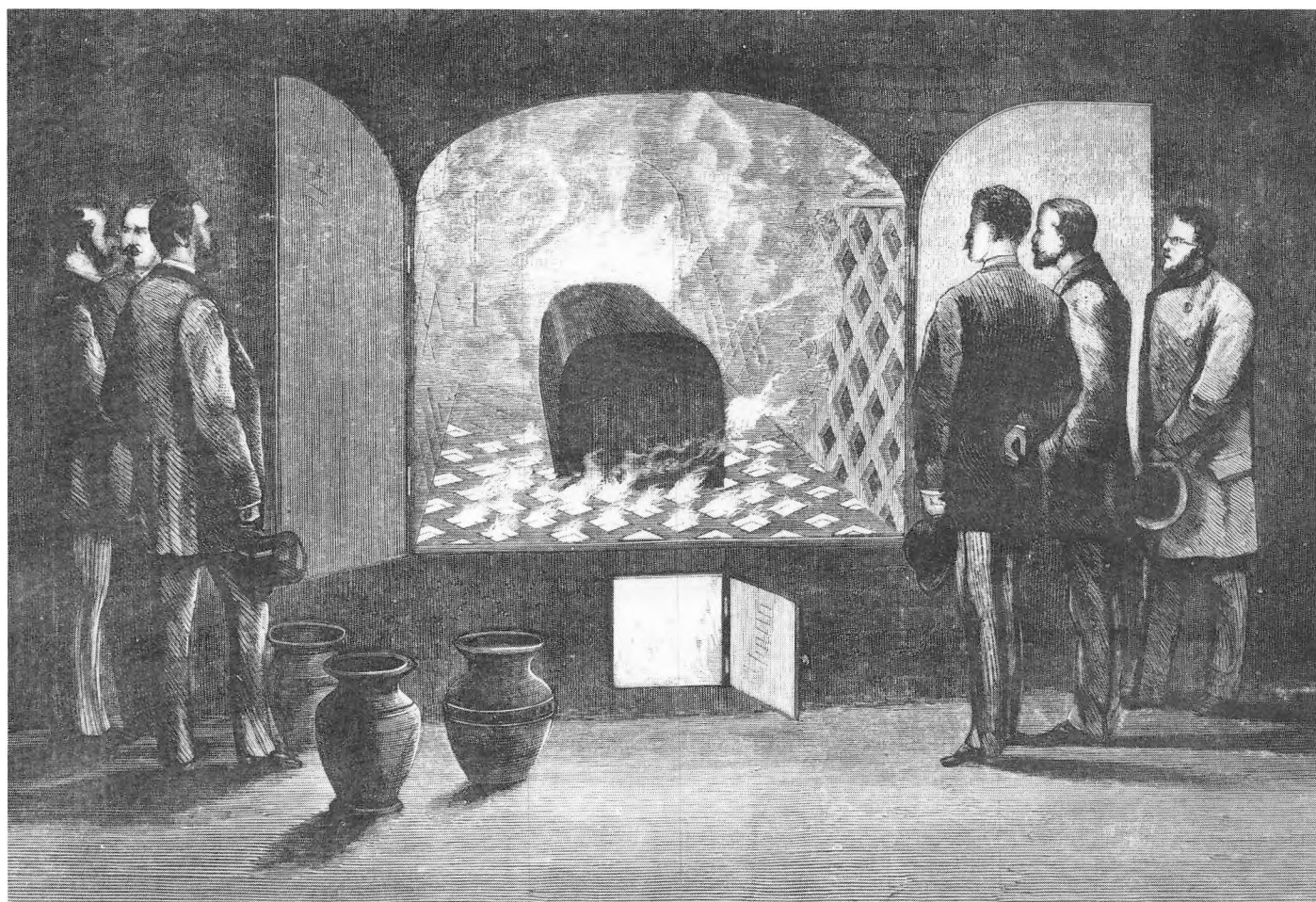
mann og F. Levison. Voksende stor- byer og stigende folketal skabte også herhjemme sundhedsfarlige kirke- gårdsforhold. Med naturvidenskabe- lige argumenter blev nu hævdet, at ikke den kendte ligstank, men farlige bund- forhold og forurening af grundvandet krævede en anden gravskik end den traditionelle og hævdevundne.

Videnskabens eksperter mødte te- ologisk modstand. Verdsligt og helligt stødte sammen i tidens debat mellem læger og teologer. Ligbrænding var,

Generalmajor Harbou tog del i diskus- sionen for og imod ligbrænding, som fandt sted i sidste del af 1800-tallet.

Ligbrænding blev først tilladt i 1890'erne i Danmark.

Billedet viser en tegning fra Illustreret Tidende 1874.

hævdede ledende folkekirkepræster, hedenskab, dens tilhængere ukristelige og oldtidens gravslik uforenelig med den hellige skrifs tale om død og opstandelse under jordfæstelsens forudsætning.

Harbou fik ikke sit ønske om at blive brændt opfyldt. Først i 1892, året efter hans død og begravelse, gav politikerne videnskaben ret i kampen for en ny begravelsesmetode.

Dødsprocessen

Harbous død blev en langvarig proces. Men den pensionerede militærmand var en kristen, som med stoisk ro og i overensstemmelse med sin opdragelse og sin classes krav om maskulin selvbeherskelse affandt sig med udsigten til sit eget snarlige endeligt. Hans familie omgav hans dødsproces, et indre og ydre skuespil, med roller, forberedelser og iscenesættelser forud for klimaks. Her var den døende på en og samme tid både genstand og hovedaktør.

»Gud ske Lov, at han gik bort uden Lidelser, og Gud give os Alle saa blid og rolig Død! Charlotte har hjulpet mig med at lægge ham til rette. Hvor ser han smuk og ædel ud. Ret som en Riddersmand paa sin Baare«, noterede fru Harbou i sin dagbog. Fruen havde været dødens værtinde i hjemmet, familiens tro tjenerinde hendes bistand og praktiske støtte under Harbous lange sygeleje.

Dødsprocessens skærpelse havde den 1. april fået fruén til at ansætte en hjælpepige til sin egen og tjenestepigens aflastning. Datteren Charlotte, gift med militærlægen Gordon Norne og selv sygeplejerske, flyttede ind i

To repræsentanter for 1800-tallets borgerskab: Officieren Johannes W. A. Harbou (1810-1891) og hustruen Louise U. M. Hellesten (18 -1897) Portrætterne er malet i anledning af parrets forlovelse af maleren D. Monies i 1852. Det kgl. biblioteks billedsamling.

barndomshjemmet i faderens sidste levedage.

Fru Harbou gjorde alt, hvad der stod i hendes magt, for at give sin alderstegne ægtemand en død med mæner. Den sorgens personlige afmagt, hun ikke ville eller kunne vise sine omgivelser, betroede hun sin dagbog. Som for mange andre af datidens borgerlige kvinder en psykisk stok, den mest intime »ven«, man frit kunne betro sit inderste til, når dagene var lange, tiderne tungest.

Pli

Udadtil reagerede fruén på sin ægtemands død med pli. Nøgternt og husmoderligt traf hun sine forberedelser. Som ægtemanden var hun sig bevidst, at man i livet som i døden burde bevare grebet om alt for stærke følelser. At personlig værdighed betød evnen til at lide uden at kny og uden at være til gene for omgivelserne. Som enke klædte hun sig i sort.

I sørgetiden, som etiketten foreskrev, har hun sikkert båret slør. Enkers øjne, som havde set lidelser og endeligt, skulle skjules bag sort tyll. Modehatten gemmes væk. Kvinder bar sorgen til skue for alle og enhver, som ikke vidste, hvad der var sket, kunne hurtigt af sløret læse, at døden havde gæstet. Verdslige fristelser kunne derfor ikke tilbydes på samme facon som ellers. Tidens borgerlige mænd havde ikke samme udvendige symbolik at bære på.

»Guds agre«

Fra 1700-tallets slutning begyndte danske kirkegårde at miste tidligere tiders

strenge præg. I provinsens købstæder og hovedstaden blev kirkegårdene – Guds agre – mer og mer omformet til kultiveret natur. Borgerlige hjemsstuer og potteplanter fandt vej til gravstederne. Fra 1840'erne blev kranser almindelige.

De sidste hvilesteder anlagdes som heroiske og romantiske landskaber og parker. Her kunne efterladte sværme ved grave, udstyret med knækkede søjler og monumenter under susende træer. Familien Harbou havde familiegravsted på Frederiksberg Kirkegaard. Fruen ønskede, at slægten skulle mindes deres kære på en solid bænk og støbejrnstole.

Harbous begravelse foregik under udfoldelse af kirkelig ceremoni og militære ritualer. Han begravdes med fuld militær honnør med kanon- og gevær-salver. Officerer bar kisten fra kirke til grav. I det militære embedsborgerkab var døden kun til en vis grad en privatsag. Den nære familiekreds' sorg akkompagneredes af de væbnede styrkers ritualer for en gammel medarbejder.

Så datidens fromme kristne frem til himmelske tilstande efter den død, som tidligere og hyppigere gæstede danske hjem end idag, var til gengæld afskeden med det jordiske liv tit en bekostelig affære i borgerlige miljøer som det Harbouske. Familier sparede op til deres værdige udtrædelse. På datidens borgerlige budgetter fandtes ofte en reservepost, et »skjult« budget for at sikre en standsmæssig og stilfuld død.

På landet havde selvejende bønder for skik at bruge smukt håndbroderede bryllupsskjorter til ligskjorter. Unge piger og mødre, som overraskedes af døden, blev undertiden lagt i kiste i konfirmationskjolen eller brudedragten.

I Harbou'nes papirer får man et tydeligt indtryk af disse typiske repræsentanter for det velstillede borgerskab og deres tanker om tilværelsen og livet – samt hvordan det sømmede sig at komme fra denne verden. Foto og stik fra 1880'erne.

Det kgl. biblioteks billedsamling.

For flertallet af datidens danskere var død i familien dog ensbetydende med langt mindre æstetisk udfoldelse og tit med gældsstiftelse. At hjemfalde til Guds agre var således et økonomisk og socialt problem, som løstes og tolkedes kulturelt forskelligt.

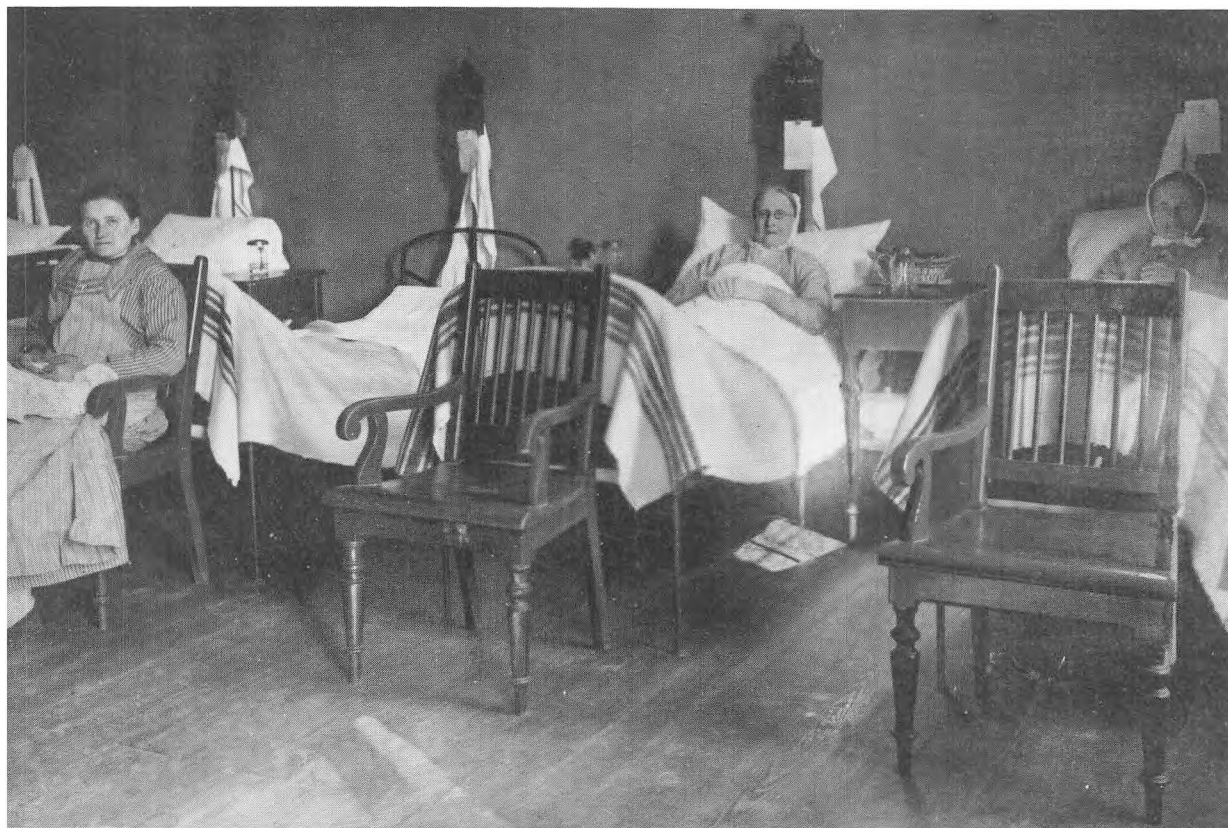
Dødens nærvær var intet abstrakt fænomen for fru Harbou og hendes nærmeste. I dette bedsteborgerlige hjem som hos de fleste andre var fødsel og død, livets ind- og udgang, endnu fjernt fra den usynliggørelse og hospitalisering, som er almindelig idag. Ved sygdom og død påtog fru Harbou, hendes døtre og tjenende piger sig plejens og sorgens arbejde.

Året før sin ægtemands farvel til livet, havde fru Harbou måttet iføre sin unge svigerdatter brudekjolen – før hun lagdes i kiste. Sammen med sine døtre havde hun måttet smykke kistens inderside med korrekte blomster – liljer, violer og resedaer. I livet som i døden var blomster knyttet til kvinderne og deres symbolverden.

Tilværelsen som enke

Ved Harbous begravelse indledte fru Harbou et nyt liv. Otteoghalvtreds år gammel havde hun aldrig førhen prøvet at leve alene uden familie og slægtninge om sig. Fra sin store herskabslejlighed måtte hun nu flytte til en mindre og skære ned på den daglige betjening, hun gennem mange år havde været vant til. Med sine 1800 kroner om året var den formuende officersenke dog ulige bedre stillet i sin enkestand end hovedstadens øvrige skarer af enlige kvinder.

Livets synlige forkrænkelighed og egne erfaringer havde grundlagt en social forståelse hos fru Harbou. Som

At også den aller-
sidste levetid skulle
tilbringes i hjemmet,
var Harbouerne ikke
det mindste i tvivl
om. Men blandt
samfundets mindre-
bemidlede var hospita-
lisering og »profes-
sionaliseringen af dø-
den« på vej.
Sygestue, Alminde-
ligt Hospital, Nørre
Alle 1905.
Det kgl. biblioteks
billedsamling.

enke fortsatte hun som hidtil mange års velgørehedsarbejde som en af hovedstadens myreflittige ledende filantropiske hattedamer. Som velgøreheds-person med vinterbespisninger for sultne mødre og træskoløse småbørn, madordninger for gamle og sanatorier for brystsyge og kirtelsvage arbejdede enkefruen sig ind i egen alderdom.

Ægteparret Harbou blev gamle på et tidspunkt, hvor ældre samfundsbor- gere begyndte at blive et voksende socialt problem. Levealderens forlængelse og arbejdsduelighedens indskrænkninger skabte filantropiske ældre-institutioner og kommunale ditto uden for fattigvæsenet. Fru Har-

bou noterede i sin dagbog, at høj alder sjældent var nogen lykke. Selv havde hun som en privilegeret kvinde haft grund til at være lykkelig mange gange. Men som et menneske, der troede på Herrens uransagelige veje og intimt kendte til sygdom og lidelse, vidste hun, at til lykkens følelser knytter sorgen sig.

Afmagt?

»Se i Høst tilbage, med Fortrøstning frem«, stod der over portalen til Københavns Alderdomshjem, som åbnede 1901. Enkefrue Harbou passerede aldrig portens besværgende sætning.

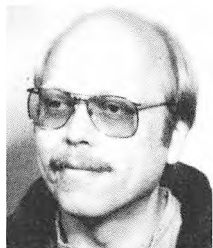
Hun kunne tillade sig en privat alderdom, en værdig død med manér i nære slægtninges hænder. Her var hun som sin mand, en typisk repræsentant for sin klasse, som alderdomshjemmet var et varsel om den ny tids private afmagt og institutionsprægede iscenesættelse af livets afslutning.

Louise Harbou blev fireogtres år. Hun drog sit sidste suk på sin afdøde ægtemands fødselsdag den 17. januar 1897. Sad hendes efterkommer med hendes sind på familiegravstedets støbejernsmøblement? Eller var livet og døden blevet noget ganske andet?

Dage ved Chr. VII's hof

En af de mere kendte episoder fra Danmarkshistorien er vel nok den om Christian VII's eskapader i København sammen med Støvlet-Katrine.

Det er historien om besøg på bordeller, natlige drukturer og smadrede vinduer. Men hvad var egentlig baggrunden for hans vilde opførsel? De danske kilder er ikke troværdige, og den eneste sikre kilde, vi har, er indberetningerne fra den tyske gesandt i København. Cand.mag. John Christensen har gravet disse indberetninger frem af arkivet i Dresden og præsenterer dem her for første gang på dansk.

John Christensen

Året er 1767 og stedet Christiansborg Slot i København, officiel residens for Danmark-Norges enevældige majestæt. Kaster man et blik i overhofmarskallatets journal for 12./13. december, vil man se, at de kongelige har overstået en ganske god weekend, uden større armbevægelser. Under lørdagen registrerer overhofmarskallen lakonisk: »aften som ordinari. I Aften var efter Sædvane fransk Comodie«.

Og den følgende dag er bogført med lige så sikker hånd: »Til Middag ved hands Kongel Mejst Taffel som ordinari i det sædvanlige store Spiise Gemak paa 10 Personer med Anretning 2 gange 7 Fade, og til Aften spiieste begge Deres Majst^e hos hendes Majest Enke Dronning Juliane Marie«. Man kan næsten se for sig, hvordan overhofmarskallen nu smækker låget på sit blækhus og puster de sidste lys ud, mens et koldt decembermørke sænker sig planmæssigt over slottet og de kongelige herskaber.

Bedrag

Billedet er idyllisk, men et rent bedrag; og der er næppe heller nogen, som i dag ville vente at finde relevante oplys-

ninger om livet ved Chr. VII's hof i slottets officielle dagbog. Når den er citeret hér, er det blot for at understrege, hvor tordnende tavs et samtidigt førstehandsvidne kan være om en historie, der har optaget eftertiden umådeligt. For der *var* virkelig noget at iagttage ved det enevældige hof i december 1767, helt bortset fra de mange serveringsfader.

Således har det aldrig været en hemmelighed, at Chr. VII ikke just var indbegrebet af den alfaderlige enevoldsmonark. I 1767 var han 18 år gammel og havde »regeret« i knap to år, men mest som forvirret gidsel for rivaliserende magtklikker i regeringen og ved hoffet. Begavet på overfladen, men lige under dén lurede en afgrund af skizofrent vanvid.

Der er i tidens løb blevet givet mange forjættende, og dog vage bud på kongens sex- og karakterafvigelser. Imidlertid kan det betragtes som et faktum, at Chr. VII mod slutningen af 1767 var begyndt at udleve nogle særegne volds- og destruktionsfantasier med sin egen hovedstad som autentisk kulisse. Når slottets officielle dag var slut, røg kongen på druk og hærværk i byens værste bordelstrøg; og der var altid villige

Den unge prins Christian viste i sin tidlige ungdom ikke tegn på den sindsyge, der i ungdommen skulle gribe ham. Her er han skildret i al sin pragt i 1755 i et stik af J. M. Bernigeroth efter en tegning af C. G. Pilo. Det kgl. Bibliotek.

medløbere til disse natteekskursioner, en regulær klike af unge officerer og adelsmænd med trang til *action*.

Deltagerne

Det er bestemt ikke sært, at rytterne om disse kongelige eskapader bredte sig som en steppebrand blandt byens indbyggere. Handling og rolleliste er som hentet ud af en kulørt knaldroman: der var kongen selv; der var den unge grev Holck, som med sine kun 22 år havde gjort lynkarriere fra kammerpage til hofmarskal og kgl. forlystelsesrådgiver.

Der var en hel stribe af sådanne unge, rige og prominente figurer indblandet, og i den kvindelige hovedrolle sås Anne Cathrine Benthagen, alias Milady, alias Støvlet-Cathrine, en omvendt Askepot af halvadelig herkomst, som havde skrabet næsen grundigt i hovedstadens hurtige café-liv – simpel prostitution, javist, men også forhold til en engelsk og en østrigsk diplomat er rapporteret – før hun i 1767 blev Chr. VII's perfekte partner i fordærv.

Benthagens eftermæle står éntydigt blakket, nærmest som en karikatur. Ingen har haft brug for at se hende som andet end den ondskabsfulde hofgroupie, der orkestrerede gennemførelsen af kongens syge fantasier.

Og netop weekenden den 12./13. december – hvor overhofmarskallen holdt blikket så stift rettet mod det kongelige spisestel – indtraf kulminationen på disse natlige hærværksrutiner. Mindst to af byens kendte bordelværtter, Neuwirth i Lille Kongensgade og Carl Friedrich Lohmann i Gothersgade, fik deres etableringer raseret godt og grundigt lørdag nat.

Hvor ved vi det fra?

Spørgsmålet er blot: hvor véd vi det fra? Den traditionelle fremstilling af Chr. VII's udsvævende liv sidst i 1767 kan af mange årsager betragtes som velbevidnet; men når det gælder det konkrete hændelsesforløb hin dramatiske nat – og frem for alt involveringen af kongens person – må der graves dybere.

De mest detaljerede beskrivelser er ikke helt samtidige, og tydeligvis et sammenkog af rygter og 2. håndberetninger. Det kunne næppe være anderledes. Tavsheden er ikke begrænset til hofjournalen; ingen af samtidens trykte medier så meget som overvejede at kaste skarn på majestæten. Den historie kunne kun kolporteres i rygteform, så eksplosiv var den.

Blandt de centralt placerede iagttagere, som *må* have siddet inde med den fatale viden, har ingen sat pennen til papiret uden at udvise omtanke. Det er som om kongen har været usynlig gæst i alle de stuer, hvor hoffets og byens store mænd førte dagbog. De vidste bedre end nogen, at hoffet var et hvepsebo af rænker og intriger, hvor store mænd kunne forvandles til små med én lunefuldst signatur fra Chr. VII, og tit med en skadefro hånlatte i tilgift.

Det indgik altsammen i kongens bizarre ledelsesstil. Og derfor bør det ikke undre, at man fx. hos B. W. Luxdorff – en af topembedsmændene i indenrigsministeriet – finder følgende beskedne indførsel under 12.12.: »Adskillige Horehuuse blive ruinerede af ubekjendte Personer« – så havde *han* ikke betroet sin private dagbog mere end godt var.

Da Struensee hævdede censuren i 1770 fremkom en række satiriske stik, der bl.a. omhandlede Christian VII's levned. Stikket af M. V. Schmidt efter en tegning af J. Wiedewelt er sandsynligvis fra Støvlet-Katrine's glansperiode.

Det er lykkens gudinde, der i Støvlet-Katrine's letpåkædte skikkelse strør om sig med penge, ærestegn og vellyst. Mændene ser lystne til. Statens Museum for Kunst.

han hver nat løber omkring blandt alle de berygtede steder og begår udskejelser. Natten mellem lørdag og søndag opsøgte han tre af disse steder i selskab med nogle unge adelige samt den person, jeg før har nævnt (= Anne Cathrine Benthagen), og, siges det, grev Laurvig; de angreb folk med kårder i hånd, slog alle vinduerne ind, ødelagde møblerne og flåede sågar gobelinerne i stykker.

Efter denne hærgen så husene ud som om de var ædt op indvendig af flammer. Der tales offentligt om hændelsen, og man frygter de uheldige virkninger af eftergivenheden hos politiet, som hemmeligt skal have fået ordre til at lukke øjnene og til ikke at følge en tilsvarende sag op, som indtraf nogle dage tidligere; heller ikke vægterne tør foretage arrestationer af frygt for at møde kongen eller nogen fra hans følge...«

Skønt Völkersahms indberetning har været kendt siden slutningen af 1800-tallet, er den kun blevet brugt summarisk, citeret i spredte brudstykker; men man yder ikke denne kilde fuld retfærdighed ved at indordne den på niveau med andre, tilfældige 2. håndsberetninger: den kursachsiske gesandt er den eneste samtidige iagttager, som troværdigt bevidner hændelsesforløbet den 12. december – og specielt Chr. VII's aktive medvirken.

Først med ham kan vi føle os sikre på, at det var det kongelige selskab, som gjorde kort proces med de københavnske bordeller. Og stadig med von Völkersahm i hånden kan vi så følge affærens videre gang.

Der var ingen alvorlig mistro til den unge Christians evner, og forhåbningerne til hans regeringstid var store. Her er han afbilledet i 1763, endnu inden han blev konge. De græske guder

betragter hans billede med fortrøstning. De skulle snart få grund til bekymring. Det kgl. Bibliotek.

Den afgørende kilde

Den afgørende kilde findes imidlertid, om end den skal hentes så langt borte som i Dresden. Blandt de udenlandske diplomater ved hoffet i København har den kursachsiske gesandt, kammerherre von Völkersahm, været en af de mest observante. Og meddelsomme. Tirsdag den 15. december, hvor weekendens begivenheder endnu sad friske i

hans erindring, udarbejder von Völkersahm en indretning til hoffet i Dresden.

Først er der rutinenyt om udnævnelser. Men i det følgende afsnit slår gesandten pludselig over i cifferkode. Han véd hvor sprængfarlig denne indberetning er:

»Der hersker blandt folk liden tilfredshed med udnævnelserne af den unge grev Holck til hofmarskal og endnu mindre med kongens opførsel, som

Reaktionen

Efter den 12. december stod det soleklart for besindige mænd ved hoffet, at nu måtte bremserne hugges i. Det var simpelthen ikke plads til flere skår under gulvtæppet. I det diskrete slutspil lige i starten af 1868 føres brikkerne især af udenrigsminister H. C. Schimmelmänn, den stærke mand i regeringen, og af baron von Saldern, en russisk-holstensk diplomat, som opnåede en forbløffende magtstatus i dansk politik i disse år. Og løsningen? Efter temperament kan man kalde den pragmatisk, kynisk eller naturlig og logisk, men det *var* den kvindelige hovedaktør, der måtte sendes ud i mørket, påhæftet sit rigelige ansvar for hele miséren.

Denne tendens er mærkbar hos von Völkersahm, som den 9. januar 1768 konciperer en lang indberetning til Dresden. Først brokker han sig, på høilydt fransk, over den danske isvinter, som sinker diplomatposten; men så følger på kodesprog den egentlige historie:

»... (Benthagen) er netop blevet forvist fra byen efter at have gjort sig forhadet ved hoffet og i offentligheden på grund af udskejelser, som hun forledte kongen til, ved at løbe omkring med ham i gaderne hver nat, fornærmede folk, de mødte undervejs, begå hærværk på de berygtede steder, som de sammen besøgte, og knuse vinduer og lygter i andre huse, hvor de kunne komme til det; til sidst satte hun al sin magt ind på at påvirke regenten, formodentlig i den hensigt at blive udnævnt til hans *maitresse*; det skulle ske gradvis, og mandag aften havde hun overtalt kongen til at souperere med hende i slottets første forgemak, hvor

CHRISTIANUS VII.

Max Danica & Norvegia etc etc.

I 1766 blev den unge kronprins udnævnt til konge. Man vidste nok, at han havde sine sæere ideer og var lidt mærkelig, men ingen vidste, hvor alvorlig hans sygdom egentlig var. Man regnede med at brylluppet med den engelske prinsesse Caroline Mathilde nok skulle kurere ham. Det kgl. Bibliotek.

hans majestæt efter sædvane holder hof; måltidet var halvvejs offentligt, og alle pagerne serverede; men samtidig vakte det afsky blandt alle dem, som omgav kongen, og det besluttedes at få fjernet dette fruentimmer for at undgå flere udskejelser.

Også ved denne lejlighed gjorde baron von Saldern sig gældende; i et brev til den unge grev Holck forklarede han denne, hvordan kongen skadede sin anseelse både blandt sine egne under-

sætter og blandt udlændinge, og han bad indtrængende grev Holck om at sætte sin indflydelse ind på at få regenten til at opgive sine vildfarelser og love at ofre denne løsgtige kvinde for sin egen æres skyld. Brevet blev forevist kongen og fik helt den tilsigtede virkning; tirsdag aften drøftede kongen sagen med hr. von Saldern i sit gemak, og efter aftensmåltidet sendte han bud efter Schimmelmänn for sammen med ham at planlægge de nødvendige skridt.

Som et resultat af denne samtale begav baron Schimmelmänn sig samme nat, ifølge med en adjunkt og to politibetjente, hen til den pågældende for at gøre hende bekendt med hendes arrestation og forvisning, som fandt sted få timer senere, ved byportenes åbning; baron Schimmelmänn gav hende sin førstetjener med som ledsager, med det vides endnu ikke, om hun er blevet bragt til Altona eller til et sted i Jylland; hun vil forblive i sikker forvaring, indtil der viser sig en lejlighed til at bortgifte hende, således at hun ikke vender tilbage hertil ... hun er den eneste person, som regenten har vist et tilknytningsforhold til, og han siges at have grædt både om aftenen, hvor han traf sin beslutning, og den følgende dag; dog vil han hurtigt komme sig over det. Man søger at adspredde ham så godt man kan ...«

Frk. Benthagen

Von Völkersahms referat af begivenhederne underbygges på ét centralt punkt af den ordknappe Luxdorff, i hvis dagbog vi finder noteret: »6. januar 1768. Milady Benthagen eller Stivelet-Cathrine er i Morges Kl. 6 ved

Politiet transporteret ud af Byen. Hun gaar til Wandsbeck og faaar 400 Rdr om Aaret ...« Dermed har den superroyale embedsmand i ét glimt antydet, hvor velinformeret han i virkeligheden var. Og pssst er han inde i tapetet igen.

Frk. Benthagen ekspederedes vitterligt sydpå, først til tugthuset i Hamborg, og dernæst til tugthuset i Neumünster; men hendes tid i forvaring blev forsødet med en statspension og andre frynsegoder, og da hun i 1770 sattes på fri fod, vedblev hun at oppebære 500 Rd årligt fra den offentlige kasse. Ja, sågar nåede hun inden sin død i 1805 at blive gift ikke én, men hele to gange. Så vidt gik hofkabalens op.

Flere Adspredelser

Hvad derimod angik Chr. VII, blev von Völkersahms profetier hurtigt gjort til skamme. Kongen fremturede i sine egne, natlige adspredelser og måtte f.eks. i april indkassere en blodtud efter overfaldet på en vægter. Herom rapporterer den kursachsiske gesandt i endnu en kodet indberetning, dateret 12.4.:

»Hans Majestæts sygdom var blot en kvæstelse i ansigtet, som han pådrog sig natten mellem fredag og lørdag på en af sine natlige udflugter, hvor han sammen med en ung officer og grev Holcks løber, der ligeledes var forklædt som officer, overfaldt en natvægter; denne blæste alarm med sin fløjte, men de tre ballademagere undslap, netop som andre vægtere kom ilende til. Nogle påstår at kongen faldt under flugten, mens andre hævder, at det kom til et regulært slagsmål, hvorunder også regenten fik sin del. Han skal være

blevet reddet af en vagtpost, som genkendte ham, men dagen efter indgav politimesteren en klage hos byens kommandant uden at vide, eller foregivende ikke at vide, at det var kongen, som var blevet vristet ud af lovens greb ...«

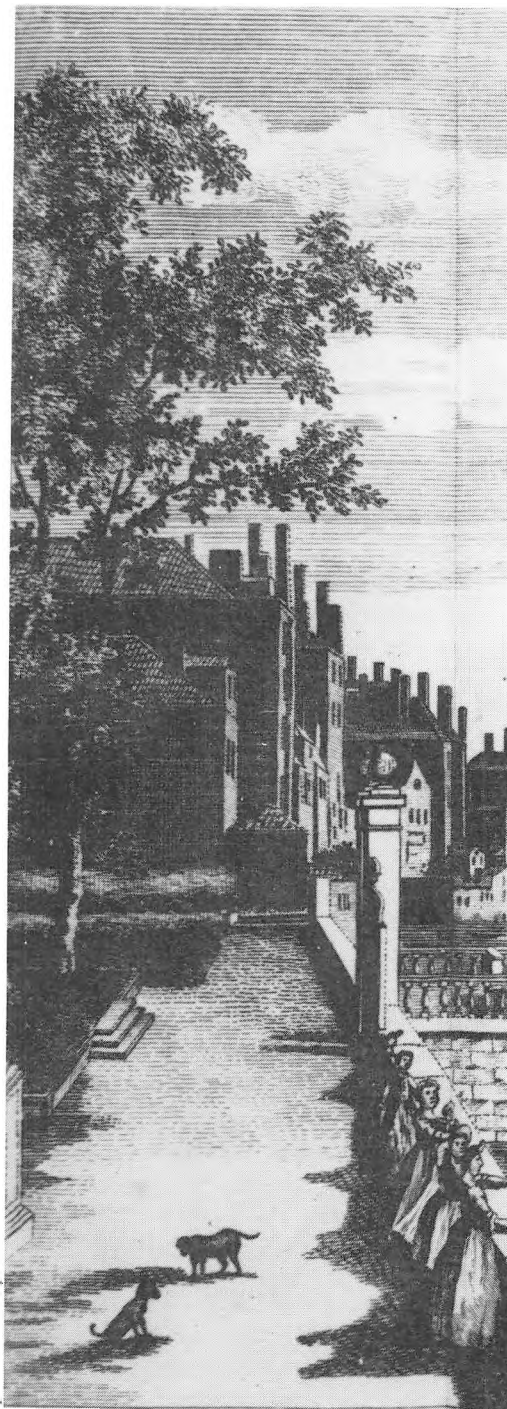
Dr. Struensee

I juli 1768 drog Chr. VII afsted på en længere Europa-tourné med et talstærkt følge af notabiliteter, som døgnet rundt, i otte opslidende måneder, søgte at danne mur mellem majestæten og den store verdens fristelser. De var lykkelige, når skaden kunne begrænses til raserede hotelværelser og resten forblev rygter. Men for Chr. VII bragte rejsen ingen forløsning, tværtimod. Den blev hans sidste forsøg på at tackle omverdenen rationelt, og han måtte returnere før beregnet. Illusionernes og forstillelsens tid var forbi; kongen var uigenkaldeligt syg og scenen sat for Dr. Struensee.

Kilder:

Staatsarchiv Dresden, Des Camerherrn von Völkersahm und des legations Secretair Merbitz Abschickung an den Königl. Dänischen Hof und deres daselbst geführte Negotiationen betr. a. d. 1768, vol. XXVIII; Rigsarkivet, Hofarkiver, Overhofmarskallatets forskellige sager, Q 13 Dage journal 1765-69; I uxdorphs Dagbøger, indeholdende Bidrag til det 18. Aarhundredes Stats-, Kultur- og Personalhistorie, v. Eiler Nystrøm, Kbh. 1915.

*Christian VII på udenlandsrejsen, her i London 23/9 1768.
Det kgl. Bibliotek.*

LO og historien

Mange har en mening om, hvorfor historien i almindelighed og historiefaget i skolen i særdeleshed skal styrkes. Uden historien med sig kan det jo f.eks. være svært at bestemme sig for, hvilket parti man skal stemme på. LOs konsulent Henning Tjørnehøj giver i dette interview sit bud på historiens betydning og dens placering i dagens debat.

Historien kan og skal bruges bevidsthedsskabende. Masser af især unge mennesker aner i dag ikke, hvilke kampe det kostede at etablere velfærdssamfundet i den skandinaviske udgave. Og det bør de vide. De skal vide, hvilke kampe der var med Venstre og de konservative, og hvor hårde de var.

De bør kende til de uhyggelige vilkår, som samfundets gamle levede under, de ydmygelser som de fattige blev genstand for fra borgerlig side. De skal vide, i hvilken grad der er blevet jokket på menigmand.

Myterne

– De skal kende historien og ikke bare dens myter. Derfor skal de undervises i en historie, hvor påskekrisen i 1920, hvor kongen fyrede den radikale og socialdemokratiske støttede regering, uden at der var noget flertal imod den, ikke anonymiseres. Det skal kaldes, hvad det var: et kongeligt statskup, støttet af de borgerlige. Storlockouten i 1899, der varede 4 måneder og ramte

halvdelen af LOs medlemmer i den største arbejdskamp, verden hidtil havde set, kaldtes hungerkrigen af arbejderne selv; i historiebøgerne septemberforliget.

– Det ser ud til, at historikerne måske er bange for partipolitisk at blive sat i bås, eller for at indoktrinere, hvis de begynder at fortælle om, hvem der undertrykte hvem. Men tingene må lægges frit frem. De borgerlige myter må demaskeres, og hvis ikke det sker, vil tendenserne i det aktuelle politiske billede forstærkes. De unge vælgere både på højre- og venstrefløj har ikke nogen fornemmelse af, hvem det var der kæmpede for det sociale velfærdssamfund. Derfor svigter de nu Socialdemokratiet.

– Det siger konsulent i fagbevægelsen Henning Tjørnehøj i en samtale med Siden Saxos Bent Blüdnikow og Steen Ousager. Henning Tjørnehøj har flere gange været i fokus i medierne i forbindelse med historiske emner, bl.a. da TV i foråret 1987 bragte en udsendelse om den danske arbejderbevægelse

ses historie 1871-1936. Den serie, der omtales pænt af Hardy Hansen, Georg Poulsen og Anker Jørgensen, blev kritiseret meget hårdt af Henning Tjørnehøj, der dog understreger at det skete som privatperson, ikke i kraft af ansættelsen i LO.

– Hans kritik vedrørte seriens mistænkeliggørelse af den demokratiske, reformistiske linie i den danske arbejderbevægelse, medens det antidemokratiske, stalinistiske DKP gik fri for kritik.

Min baggrund

– Oprindelig var jeg socialrådgiver, men min voksende interesse for arbejdsmiljøspørgsmål førte i midten af 1970'erne til en ansættelse på Sydjysk Universitetscenter. For at få den rette historiske baggrund gennemlæste jeg referaterne fra forhandlingerne i rigsdagen og folketinget om arbejdsmiljøspørgsmål helt tilbage til 1873 og frem til 1954, hvor den første egentlige arbejderbeskyttelseslov omsider bliver gennemført.

– Det rystede mig at se, hvor reaktionært specielt partiet Venstre forholdt sig til forbedringer af arbejdsvilkårene – først for børn og siden også for voksne – helt frem til 1950'erne. Siden har jeg også læst andre folketingsforhandlinger om vigtigere spørgsmål. Og mit indtryk er blevet bekræftet.

Henning Tjørnehøj.

– Det var umådeligt hårdt at være den lille mand. Jeg er blevet rystet over, hvor infamt mennesker kan behandle hinanden og over, at det ikke må nævnes, eller ikke bliver nævnt, i historiebøgerne, i hvert fald ikke når det drejer sig om dette århundrede.

– Vi må gerne få at vide, at herremanden satte bonden på træhesten, men læser intet om, hvor usselts bonden behandlede sine medhjælpere og daglejere. Vi hører kun om konsekvenserne: indvandringen til byerne og udvan-

dringen til USA. Vi læser ikke om den udnyttelse, der skete i industrien af børns arbejdskraft. Eller at det først blev forbudt i 1913 efter modstand fra Venstre og de konservative, og først i 1969 blev farligt arbejde for børn ved landbruget reguleret.

Historisk uvidenhed

– Trods stor interesse er den historiske uvidenhed derfor ofte meget stor. Men

Tjørnehøj: »Socialdemokratiets hovedfjende i 1920'erne var Venstre og Madsen-Mygdal.

*Madsen-Mygdal på gården Edelgave pr. Måløv.
Det kgl. Bibliotek.*

det er ikke mærkeligt, når man ser skolebøgerne. Her hersker neutralismen og man får lidt at vide om dit og dat: grundloven, genforeningen og bygningen af Lillebæltsbroen.

– Når jeg beskæftiger mig med historien, er mit mål bl.a. en demaskering af det borgerlige samfunds myter om sin historie. Jeg forstod i skolen ikke, hvad det drejede sig om, når der taltes om provisorieårene i 1880'erne, og det var også meningen. Men diktatur var det, dette konservative forsøg på at sætte sig ud over rigsdagsflertallet.

Grundtvig – det danske folks folkelige forløser?

– Hører vi, at Grundtvig mente, at det eneste proletariatet havde respekt for, var, »Hvad der bider i skind«? Og at han stemte imod den første grundlovs beskedne bestemmelser om hjælp til de fattige?

– Lad mig give et par andre årstal: I 1920 gennemførtes 8-timers arbejdsdagen for byarbejdere. Men først i 1974 blev den også en realitet for landarbejderne. I 1933 blev det reglen, at modta-

gelse af socialhjælp ikke førte til tab af stemmeret, hvor det indtil da havde været undtagelsen. Men på Venstres foranledning blev reglen indført igen i 1942 – og først ophævet igen i 1960'erne.

– Det står der heller ikke noget om i historiebøgerne. End ikke i tv-serien om arbejderbevægelsens historie blev statskuppet i 1920 betegnet med dets rette navn, nemlig det Borgbjerg kaldte det på forsiden af Socialdemokraten – heldigvis var den langt mere forsigtige Stauning nemlig i Faxe, og på cykel var der nogen timers vej til København!

– Der er faktisk kun en eneste virkelig undtagelse, når det drejer sig om historikernes mod, og den gælder besættelsestiden. Her taler historikere om samarbejdspolitikken, og det er meget praktisk, for på denne måde kan man lade befolkningen så at sige gå i ly af politikerne. Det uagtet den kendsgerning, at der frem til 1943 var almindelig enighed om at få det bedst mulige ud af situationen ved at forhandle med tyskerne. Det var ikke særlig heroisk, men det er jo heller ikke noget der ligger særlig godt for os danskere. Vi er uhyre pragmatiske; det var vi også under besættelsen.

Velfærdssamfundet

– Historiens rolle er altså af stor betydning i samtiden. Jeg har talt om etableringen af velfærdssamfundet, som efter

min mening er en af de bedst realiserede samfundsmodeller. Men det utrolige er, at velfærdssamfundet kritiseres både af højre- og venstrefløjen. Ja, jeg vil vove den påstand, at selv mange venstrefløjshistorikere knapt interesserer sig for socialhistorien.

– Deres store og altslugende interesse er at efterspore reformistiske og revolutionære tendenser i den danske

arbejderbevægelses historie. Og skønt venstrefløjen i dag tager afstand fra den totalitære kommunisme, så er tv-serien ikke det eneste eksempel på, at de stalinistisk orienterede DKP'ere i 30'erne er heltene, mens de reformistiske socialdemokrater betragtes som slemme forrædere.

– Det uagtet, at socialdemokraterne frem til 1936 måtte kæmpe med bor-

Tjørnehøj: »Påskekrisen bør rettelig betegnes som statskuppet«. Demonstration i Fælledparken 1920, hvor talerne råbte Leve Republikken! Det kgl. Bibliotek.

INTERVIEW

gerligt flertal i landstinget og den alvorlige økonomiske verdenskrise, når det drejede sig om sociale reformer. Og mod KU'ere, Landbrugernes Sammenslutning, nazister og kommunister, når det drejede sig om forsvar for folkestyret.

Mener du, at man i et næsten konspi-

ratoriskebevidst organiseret forsøg har prøvet at hælde sirup i historien? Er historikerne ikke blevet noget mere kritiske indenfor de senere år? tv-serien »Snart dages det...« blev jo sendt som modvægt mod en Palle Lauring og Erik Kjærsgård?

– Det er da kun nogle få år siden, at

Kjærsgård lavede en tv-danmarkshistorie, som vor mor lavede den. Men det er da nok rigtigt, at sirupshistorien så småt er under afvikling. Jeg tror heller ikke, at skolebørnene stadig får at vide, at landbrugsreformerne (det foretrækker jeg i stedet for ordet landboreformer) blev gennemført, fordi godsejerne var så ædle, så gode og så varme mennesker. Det var ganske klare økonomiske beregninger, som viste sig at holde stik, og de ædle og humane godsejere fastholdt jo deres ret til at prygle husmænd og daglejere!

Tjørnehøj: »En af Socialdemokratiets fortjeneste er, at det lærte den danske arbejder, hvad demokrati er.«

Demonstration i Rigsdagsgården i 1920.

Hellere demokrati uden socialisme...

– Man har været inde på, at min kritik af tv-serien har at gøre med at, jeg bliver betalt af LO for at have det synspunkt. Totalt forkert. Den serie var urimelig skæv og manipulerende og gav kommunisterne en placering, der simpelthen ikke er dækning for. Det er ikke det samme som at være kritisk. Jeg er da i en bog, jeg selv har udgivet, kritisk overfor Socialdemokratiet og overpamperen Stauning.

– Men tiden var en anden dengang og personlig står jeg inde for synspunktet »Hellere demokrati uden socialisme, end socialisme uden demokrati« – sådan som Hans Hedtoft sagde det. Der er ikke og har ikke været flertal for socialisme i Folketinget, men forhåbentlig er tiden ikke længere så fjern.

*Fra titelbladet til den DR-bog, der ledsagede tv-serien om den danske arbejderbevægelse.
Tjørnehøj: »Jeg er rystet...«*

– Jeg synes også, der kan være grund til at kritisere Socialdemokratiet, især efter 2. verdenskrig. H. C. Hansen var vel i virkeligheden centrumsdemokrat, men frem til 1936 finder jeg det imponerende, hvor mange reformer der blev gennemført i betragtning af hvem mod-

standerne var: KU, LS og kommunisterne.

– Men iøvrigt er jeg rystet over, at der ikke har været antydning af forståelse for min kritik af serien og de fejl, der var i den, fra de historikere, der har deltaget i debatten. Men hadefuldheden mod Socialdemokratiet er fortsat meget stærk, og den demokratiske reformisme, jeg gerne vil repræsentere, har ikke noget godt ry på venstrefløjnen.

– Især har det gjort mig mismodig, at nogle af disse historikere har anklaget mig for, at jeg i mit forsøg på at

forsvare reformismen overfor serien har lydt som en røst fra den kolde krig eller McCarthyismens dage.

Hvad nåede Socialdemokratiet ikke?

– Først og fremmest nåede man ikke socialismen – for det blev der som sagt aldrig flertal for i den danske befolkning.

Hvad er den vigtigste historiske begebenhed efter 2. verdenskrig i Danmark?

– Velfærdsudviklingen i 1960'erne og dens ideologiske konsekvenser.

Rosenwald på valsen

I 1800-tallet tog svende på valsen. Det vil sige, at de rejste rundt for at få arbejde og lære håndværket. Cand.mag. Dorthe Falcon Møller har fundet dagbøger og breve fra en farende svend og i *Kilderne fortæller* gengives svendens oplevelser i udlandet.

Dorthe
Falcon Møller

»Kjære Moder! Jeg iler med at meddele Dig, at jeg er kommet til Markneukirchen, har talt med Hr. Adler og har Haab om at kunne bliver her foreløbig« (29/7-1891).

Denne besked er skrevet af den 20-årige Alfred Rosenwald, som fem dage før var rejst fra København. Året før havde han fået sit svendebrev som instrumentmager efter i fem år at have været i lære hos firmaet Petersen & Steenstrup, der havde hovedstadens største musikinstrumentlager og en orgel-harmoniumsfabrik.

Nu skulle han videreuddannes, og da han havde til hensigt at specialisere sig i fabrikation af træblæseinstrumenter, måtte han rejse udenlands, idet »vi her i landet ikke haver nogen theoretisk og praktisk uddannet Læremester i dette specielle Fag, som vil påtage sig at oplære andre deri«. Citatet stammer fra lærestedets anbefaling af den unge mand.

Rejsestipendium til håndværkere

Det forholdt sig sådan, at man i flere

tilfælde var nødt til at søge om rejseunderstøttelse, når man skulle videreuddannes i udlandet i specielle håndværk. Man kunne nemlig ikke altid forvente løn. Derfor søgte man forskellige steder, almindeligvis Indenrigsministeriets Rejseunderstøttelse, Det Reiersenske Fond, K. A. Larssens og Hustrus Legat, og meget ofte alle tre samtidig.

Det gjorde Rosenwald, og en tilde-ling på 300 kr. fra Det Reiersenske Fond i 1891 muliggjorde realiseringen af hans uddannelsesønsker.

Han var væk i 3 år med en mindre afbrydelse i 1893 – derom senere – fra slutningen af juli 1891 til slutningen af august 1894. Hvad han oplevede i disse år, er det muligt at få indtryk af, for han førte konsekvent dagbog fra den 24. juli 1891 til den 2. oktober 1892, og derudover skrev han flittigt hele perioden igennem breve til sin mor.

Hovedparten af dagbogsoptegnelserne oplyser, hvad han lavede i sit arbejde dag for dag, og er således et enestående kildemateriale til belysning af instrumentmagerfaget. Man får præ-senteret alle de tekniske fagudtryk,

man får indtryk af, hvor lang tid forskellige arbejdsprocesser tager, man ser rent faktisk instrumentbyggeren over skulderen.

Men det er kun den ene side af sagen. Det er ikke den, der her skal omtales nærmere, da det hører til i mere snæver instrumenthistorisk sammenhæng. For både dagbøgerne, men mest brevene hjem til moderen, har stof af mere almen interesse.

Hos Adler uden løn

Markneukirchen i Sachsen var indtil 2. verdenskrig et af de store centre for fremstilling af musikinstrumenter, især violiner og træblæsere. Det var ikke sært, at Rosenwald rejste hertil. På vejen ned søgte han ganske vist arbejde både i Hamborg og Berlin, men hans egentlige mål var Markneukirchen og lige efter sin ankomst »kl. 13.30«, gik han hen til J. G. Adler, som var ham anbefalet af Petersen & Steenstrup.

Adler »kommer, viser mig ind i Stadsstuen, og modtager mig meget venligt. Det er en gammel mand, en 60 Aar, stor og stærk. Han ser mine Tegninger, som han udtaler sig meget rosende om, og min Fløjte. Han lod derefter en Svend med en vogn følge mig til Jernbanestationen for at hente mit Tøj.

Da vi kommer tilbage byder Husmoderen, der er en overordentlig flink Kone mig ud og giver mig Kaffe og Brød. Under dette kommer hun hen og betragter og beføler mine Hænder, ryster betænkelig paa Hovedet og viser mig sine egne forsaalede og bagflickede Hænder«. Dette »værktøj« skulle Rosenwald siden få store kvaler med.

Adlers værksted hørte ikke til de helt

Oswald Adlers instrumentfabrik i Markneukirchen.

små. Der var henved en halv snes folk beskæftiget foruden Adler selv og hans to sønner. Arbejdstiden var lang. Man begyndte kl. 5 ½ om morgenen og sluttede kl. 7 ½ om aftenen. Men ikke Rosenwald. Han kom først lidt senere om morgenen, da han blev betragtet som »volontør«.

Han fik ikke løn, heller ikke kost, men dog logi, en halmmadras mellem tre andre på et tørreloft. »Her kan vist blive ret køligt til Vinter«. Kosten fik han dog på et senere tidspunkt, men indtil da havde rejseunderstøttelsen måttet holde for.

Arbejde og fritid

Arbejdet på værkstedet var på sin vis ret fysisk krævende. Det var hårdt for hænderne. Til moderen skrev han: »Og saa maa Du ikke tro, at det er Pilleriarbejde, nej, det er Arbejde, der har overtrukket mine Hænder med en brunsort, læderhaard Hud, fyldt med Blaser og Saar«.

Men trods de beskedne omgivelser og det hårde arbejde synes Rosenwald at have befundet sig godt der på stedet. I fritiden spillede han fløjte, alene, eller sammen med den ene søn, Oscar Adler, som var hans egentlige mester. De

*Den unge Alfred Rosenwald fotografere-
ret i Hamborg 1893.*

gik lange ture sammen eller besøgte ølstuerne. Og de opretholdt bekendtskabet længe efter Markneukirchen-tiden.

Rosenwald kunne i fritiden arbejde for sig selv. »Om Aftenen begyndte jeg at bore et Stykke til min Fløjte«. Man får indtryk af, at Rosenwald i det hele

taget havde tid til mange forskellige sysler. Han lånte en gammel klarinet af Adler og gik til spil hos den stedlige musikdirektør König. Derudover studerede han de gamle musikinstrumenter på Gewerbemuseet, som også havde et stort bibliotek.

Beretning fra en trækfugl

Det var et krav fra Reiersens Fond, at man sendte en beretning hjem om sin rejse i udlandet som en slags kvittering. Ikke alle gjorde det, men mange, og blandt dem den unge Rosenwald. Han skrev en »Beretning om Fabrikationen af Træblåseinstrumenter i Tyskland«, som til hans store overraskelse blev trykt i bladet »Trækfuglen«, udgivet af »Foreningen for berejste Haandværkere« på Reiersens Fonds foranledning.

Artiklen faldt nu nok lidt uden for bladets normale linje, idet den er fagligt så indforstået, at kun et fåtal af bladets læsere kan have haft udbytte af den. Og det var ikke helt let for Rosenwald at forfatte den. I dagbogen har han noteret hver dag, han arbejdede på den, og man føler med ham i hans anstrengelser.

Han begyndte så småt den 14. jan. 1892, fortsatte den 31., atter den 7. feb. og herefter dagligt fra den 11. feb. Renskrivningen tog fire aftener – fra den 17.-21. feb.

Den sidste tid i Markneukirchen

Tiden gik med arbejde og læsning i en del instrumentbøger, han lånte på Gewerbemuseet. Men i maj måned kom

en god bekendt fra teknisk skole, instrumentmager August Schmidt, søn af krigsråd og messinginstrumentmager Peter Emanuel Schmidt, ned til Markneukirchen og fik arbejde i sit fag os Richard Weller.

Og nu var det tilsyneladende slut med læsningen, for det fremgår af dagbogen, at de sås næsten dagligt. De besøgte hinanden, de gik ture eller på ølstuer. Men afskedens time nærmede sig. Rosenwald skulle gerne videre på sin rejse.

Rosenwald havde i den sidste tid hos Adler fået lidt klatløn, men han søgte alligevel igen Reiersens Fond om rejseunderstøttelse til viderestudier. Han regnede ikke med at få heldet med sig, da det var så hurtigt efter den første ansøgning.

Han fik det heller ikke. Men han var ret sparsommelig og havde ikke brugt hele sit første stipendium op, så fra slutningen af juni begyndte han at skrive ansøgninger. Han sendte først breve til to instrumentbyggere i Wien, men fik ingen reaktion. Herefter skrev han i slutningen af juli til to andre i Leipzig, og allerede tre dage efter, den 26. juli, fik han svar fra den ene. Jehring tilbød ham arbejde, og så gik det stærkt.

Læreplads i Leipzig

Rosenwald kunne jo rejse med det samme, da han var volontør. Så de næste dage foretog han afskedsvisitter hos bl.a. musikdirektør König og Apian Bennewitz og rejste den 1. aug. »Fru Adler var meget bevæget, hendes Stemme skjælvede og hun havde Taarer i Øjnene«.

Samme eftermiddag var han i Leipzig

og tog straks hen til sin nye mester.
 »Han gjorde et ubehageligt Indtryk paa mig. Hans Ansigt er safrangult, han har kulsort Fuldskjæg og Haar, og smaa, sorte Øjne, der ligger $\frac{3}{4}$ tomme inde i Hovedet. Hans Ben er sygt, og han kan ikke röre sig fra Sofaen, hvor han ligger«.

En souvenir fra Hamborg, en billedreportage med skildring af koleræpidemien i 1892, hvor der dér i byen døde 8605 mennesker på lidt over to måneder. Da Rosenwald ankom året efter, gik han straks med skrækblandet nys-

gerrighed hen for at se kolerabarakkerne. Mens han var i Leipzig, havde han ikke kunnet sende tøj hjem med posten som vanligt på grund af epidemien her. Han købte billedet som erindring.

Hamburg 1892, während der Choleraepidemie bei Tag und bei Nacht.

Rosenwald viste sine tegninger og anbefalinger frem, og blev endeligt antaget. Han fik værelse hos mester, men skulle spise ude.

Og hvilket værelse. Hvilken kontrast til »halmadrassen« hos Adlers. »Værelset ligger i Stueetagen til Gaden, meget stort, ca. 6 Alen til Loft, har dobbelte Gardiner og Nöddetræs Möblement bestaaende af: Klædeskab, Sekretær med en Masse Skuffer og Skrivebord, Divanbord, Stole, Rygebord, Servante med Marmorplade, samt Seng med Fjedermadratter og dejlige Dyner.

Endvidere Sofa med mørkebrunt Plyds, Porcellænskakkelovn fra Gulv til Loft, Kristiblodsdraaber i Vinduerne, samt Malerier og Gibsfigurer og Nipsgjenstande, en mægtig Bordlampe, ja endog Romanböger til at læse – hvad kan jeg saa ønske mere«.

Flytteri

Han kom imidlertid kun til at bo der en månedstid. Jehrings flyttede, og Rosenwald fik logi ude i byen. Men heller ikke her blev han længe. Af økonomiske grunde tog han igen ophold hos Jehring, men nu måtte han dele værelse med den anden.

»Vi ere 6 paa Værkstedet og der laves her udmærket fint og smukt Arbejde, saa fint, at jeg ikke i nogen Henseende kan stille mig ved Siden af de herværende Kunsthaandværkere. Medens de bedste Klarinetter, der bliver lavede hos Adlers (der dog havde det bedste Værksted i Markneukirchen) havde en Værdi af 20-25 Mark – er Prisen her for en Klarinet 200 Mark.

Han er den eneste tyske Fabrikant, der laver disse Klarinetter – alle andre

Alfred Rosenwald fotograferet i 1911.

bliver lavede i Paris. Desforuden laves der alle Slags Instrumenter, samt repareres (selvfølgelig kun Træblæseinstrumenter)«.

Det er en vanskelig arbejdsplads, »hvor man næsten maa slide Øjnene ud af Hovedet. I de sidste 4 Uger have vi arbejdet fra Kl. 6 Morgen til 10 Aften og hele Søndagen til Kl. 7 halv otte. Dertil kommer, at Mesteren er en ualmindelig raa Person og hans Kone en ren Furie. Han skjælder og bander fra Morgen til Aften, ja, endog i Søvn. Hans fineste og mest dannede Tiltale til Læredrengene ere: elendige Skurk, gudsfordømte Hund, etc.

Kolerikeren Jehring

En Dag pryglede han en af Lærlingene med en ganske ny Klarinet, der lige var bleven færdig og havde nær slaaet den itu«. Fruen i huset var ikke bedre.

»Forleden Dag hørte jeg en forfærdelig Hysten, Graad og Tænders Gnidsel ude i Korridoren. Jeg ilede ud. Der stod Tjenestepigen og jamrede sig. Fru Jehring havde mørbanket hende, fordi hun i et ledigt Øjeblik havde aflagt sin Familie et Besøg paa 10 Minutter. Fru Jehring var et langt, mager Kvindemenneske med spids Hage, fremstående Kindben og kulsorte Tænder.«

Da Rosenwald havde været en uges tid på værkstedet, blev han kaldt ind hos mester. Han mandede sig op, »idet jeg forberedte mig paa en Dragt Prygl, eller i det mindste Afsked paa graat Papir«. – Jehring »sagde nu, at jeg kunde vælge imellem enten strax at rejse bort eller at gaa i Lære hos ham, og han vilde da give mig 9 Mk om Ugen, hvilken Løn vilde stige, hvis det gik fremad med mig. (Heraf maa jeg betale Logiet med 2 Mk 50 Pfg.)«

Rosenwald accepterede, for »Hr. Jehring er en af Tysklands første Mestre«, men han var lige som sin kone hurtig til at afskedige folk – »nogle har han endog taget i Nakken og smidt ud af Døren den første Dag, naar de vare komne og naar de ikke kunde noget«.

Folk, der havde været hos ham længe, kunne heller ikke vide sig sikre. Svenden Heinrich Beier blev sagt op fra det ene øjeblik til det andet, skønt han havde været hos Jehring i 3½ år. Rosenwald kunne heller ikke føle sig sikker.

Og ganske rigtigt. Den 6. okt. gav Jehring ham 14 dages opsigelse, da han arbejdede for langsomt, og mester der-

Bestyrelsen

for

REIERSENS FOND

bøvidner herved,

at

Musik. Instruementmaga A. Rosenwald

i dette Aar har modtaget et Stipendium for at gjøre sig bekjendt med og aflægge Beretning om Udlandets nyeste og bedste Frembringelser paa hans Fags Omraade. Enhver Velvillie og Bistand, som ydes ham til Opnaaelsen af hans Reises Ojemed, vil blive paaskjønnet af os.

TRADUCTION.

TRANSLATION.

ÜBERSETZUNG.

L'Instruction de Reiersens Fond
pour aider les artisans et les indus-
triels par des bourses de voyage,
certifie par la presente que

A. Rosenwald
a reçu cette année une bourse de voy-
age pour apprendre à l'étranger les
meilleures productions nouvelles dans
sa profession et en faire rapport. La
direction saura gré de chaque preu-
ve de bienveillance et de chaque assi-
stance qui lui seront donnés afin
qu'il atteigne le but de son voyage.

The managers of Reiersens Fond
for supplying artisans and manu-
facturers with means of travelling,
certify by this presents that

A. Rosenwald
has received this year a support to order
to make himself acquainted with and
to give a statement of the newest and
best productions in his branch abroad.
He will be thankful for every kind-
ness and assistance shown to him,
that he may attain the aim of
his journey.

Die Direction des Reiersens Fond
für Handwerker und Industrietri-
bende bescheinigt hiermit, dass

A. Rosenwald
dieses Jahr ein Stipendium erhalten
hat, um sich mit den neuesten und
besten Erzeugnissen des Auslandes
auf dem Gebiete seines Faches bekannt
zu machen und darüber Bericht zu
erstatten. Wir werden für jede
Höflichkeit und jeden Beistand, wel-
cher ihm geleistet werden möge,
dankbar sein.

Kjøbenhavn, Danmark, d. 10 Marts 1891

Andersen

Strölin

ved satte penge til ved at give ham så meget i løn. Men Rosenwald havde aldrig været et sted som her, hvor der blev lavet så fint arbejde, og hvor han havde lært så meget, så han tilbød at arbejde en tid for ringere løn. Det gik Jehring ind på. Og alligevel kunne Rosenwald stadig ikke føle sig sikker.

I slutningen af oktober skrev han hjem: »der er Udsigt til, at jeg snart faar min Afsked, paa Grund af, at jeg har været saa uheldig at lave et Par Obostykker forkert«. Helt så galt gik det dog ikke. Det blev i stedet stærkt svingende løn. En uge fik han 3 mark, en anden kun 2, og en tredie slet intet. Han var forfulgt af uheld. »Et Obo-stykke drejede jeg for tyndt, et Klarinetstykke borede jeg for vidt, en Staalrehse rev jeg ned fra sin Reol, hvorved den slog 2 Flasker med Syre i Stykker m.m.«.

Frost i hænderne

Ansættelsesforholdet omfattede ikke kosten, så med svingende indtægt var han ikke altid i stand til at få varm mad. Og dertil var det blevet vældig koldt i vejret. På grund af høje brændselspriser fyrede de kun i porcelænskakkelovnen om søndagen.

Det var i slutningen af november. I slutningen af januar var det endnu værre. »Ved den forfærdelig Kulde, vi har haft her i de sidste Par Maaneder – ofte 20-25 Graders Kulde har jeg nemlig faaet en saa forfærdelig Frost i Hæn-

Dokument fra Reiersens Fond. Rosenwald tildeles Stipendium i 1891.

derne, at det næsten ikke er mig mulig at arbejde. Jeg var i Gaar for 3die Gang hos Lægen. Han forbød mig at arbejde og at holde Hænderne fuldstændig i Ro i nogen Tid, da de i modsat Fald vilde blive langt værre.

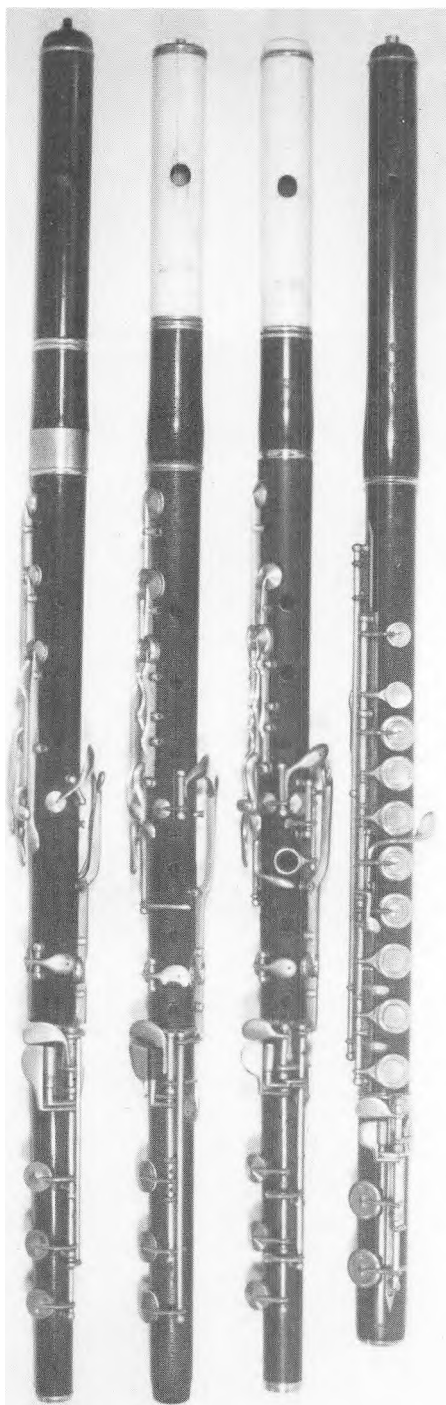
Hvis jeg altsaa ikke vil, behøver jeg ikke at arbejde og faar da 6 Mark om Ugen i Sygepenge – for du ved jo, at jeg er i Sygekasse her«. – »Nu sidder jeg paa mit Værelse hele Dagen ligesom en Fange. Jeg har faaet en Salve til at smøre Hænderne med, og 5 Gange om Dagen maa jeg bade Hænderne med varmt Saltvand. Jeg tør intet bestille. Jeg er bange for, at jeg skal dø af kjedsomhed«.

Men det var ikke det eneste, der skete i januar 1893. I januar lukkede Jehring værkstedet, p.g.a. sygdom og den 4. februar rejste Rosenwald hjem til København. Hans hænder var nu nogenlunde raske.

Gode tider i Hamburg

Hjemme ventede en god nyhed. Rosenwald havde nemlig atter sendt en ansøgning til Reiersens Fond i december, og havde fået bevilget en understøttelse på 200 kr. Så i maj 1893 rejste han atter mod syd, men nu kun til Hamburg. Her blev han antaget i firmaet Doss & Heidegger, som ejedes af hr. Schlüter.

Den »straalende Butik«, lageret og beboelsen lå samme sted, men »Værkstedet er beliggende 5 Minutters Vej derfra i Steinwegspassage (en lang Gade med glimrende, elektrisk belyste Butikker og helt overdækket med Glastag). »Hr. Schlüter er en meget dannet, rig og meget elskværdig Mand«. – »Han er gift, men barnløs«.

Han var kun 31 år, men gift med en dame på 65. De havde været gift i 7 år. Arbejdsforholdene var meget fine. »Hr. Schlüter kommer i Reglen en Gang om Dagen og ser sig lidt omkring, giver Besked og forsvinder igjen. Han synes stadig at være meget tilfreds og er meget venlig«.

Brevene hjem fra Hamburg fortæller meget mere om, hvad han så og oplevede uden for arbejdstiden. Han berettede om museer, koncerter, zoologisk have etc. Han fortalte om sin arbejdsgiver og de mennesker, han boede til leje hos.

Det første sted han boede, var ikke probert nok. Støv på sofaen og kommoden, og snavsede vinduer. Han flyttede nærmere værkstedet til et hus, der skinnede af renhed. »Værelset er størret – 2 Fags til Gaden – 6-7 Alen højt til Loftet – 2 Marmor Servanter – forgyldte Spejle – Porcelæns Kakkelovn – mægtigt antikt Bord og en herlig Sofa o.s.v. Og frem for alt saa propert, at man kan blive fortvivlet! – »Jeg har det for Resten dygtig trist og ensomt, hverken Bekjendtskab eller Ven-skab; men ellers har jeg det godt (-kjedeligt)«.

Filialbestyrer

Arbejdet var han imidlertid meget glad for, og det var meget afvekslende. En dag skulle han eksempelvis lave en klarinet med 14 klapper, han selv skulle

Rosenwald-instrumenter, klarinetter og tværfløjter.

smede. Den var dels efter egne tegninger og dels efter model. Han byggede også en fin klarinet med 15 klapper og dobbelt brille.

Men han blev udsat for alt muligt. Et klokkespil med 34 kobberklokker til orkesterbrug, et klokkespil med malmklokker, xylofoner af palisandertræ, tubafoner af kobberør, et flaskeorgel af halv eller helt fyldte vinflasker etc.

Den 1. dec. 1893 blev han udnævnt til filialbestyrer og værkmester og steg i løn. Der blev indrettet en lille butik ved værkstedet, og han fik sin egen tjenestepige. Han havde aldrig før arbejdet under så gode forhold.

Schlüters vej mod falitten

Men det varede ikke ved, for firmaet kom i store vanskeligheder omkring årsskiftet. Juletiden plejede at være god, men dette år solgte Schlüter på en uge, hvad han ellers tidligere kom af med på en enkelt dag. Året før havde samme tid også været dårlig på grund af den store koleraepidemi, der havde hærget især i Hamborg, og Schlüter havde dengang pådraget sig en stor gæld. Nu så han sig nødt til at lukke den ene butik og flytte det hele hen ved siden af værkstedet. På det tidspunkt var der heller ikke mange reparationer, og Rosenwald stod i stedet og byggede nye klarinetter og fløjter til oplag.

Hans løn gik også ned, men alligevel var han tilfreds, for Schlüter var stadig meget elskværdig. Og måneden efter gik det bedre. Rosenwald fik så travlt, at han næsten ikke kunne overkomme det.

Fra den 30. maj til den 16. juni var Rosenwald på en kort studierejse til Paris, men beretter kun om seværdig-

hederne. Rejsen tilbage til Hamburg gik over Antwerpen, hvor der var verdensudstilling, men heller ikke herfra ved man noget om hans faglige udbytte.

Tilbage i Hamburg genoptog han sit arbejde, men tiden var nu præget af store forandringer. En episode, der mere hører til det kuriøse, var, at Rosenwalds værtinde under hans bortrejse, godvilligt var blevet bortført af en anden logerende.

Parret var stukket af medbringende alt hendes tøj og 700 Mark, der tilhørte hendes mand og svigerinden. »I Dag staar hele Skandalen i Aviserne«. Parret blev efterlyst. Rosenwald sendte både billeder og oplysninger til politiet i København for værtens skyld. Denne var så frygtelig ulykkelig og gik og græd hele dagen. Men det var ikke den eneste begivenhed, der optog Rosenwald.

På gaden igen

Hr. Schlüter gik fallit i juli måned.

»Det er sørgeligt at tænke sig, at denne Mand, der for faa Aar siden havde Zither-Fabrik, Hamonikafabrik og Fabrik f. Træblæseinstrumenter med Dampkraft nu er kommen saa langt tilbage at han har maattet gjøre Konkurs.

Rosenwald havde penge til gode. Men han kom ikke afsted lige med det samme. Schlüter fik en bestilling på to kostbare kløkkespil for en fransk artist, og bad Rosenwald om at blive og lave dem færdig.

»Han kan jo ganske vist ikke tvinge mig til at blive; men hvis jeg rejser nu strax, faae jeg næppe nogensinde mine Penge. Ikke fordi han har i Sinde at

bedrage mig; men fordi han ingen har. Fogdens Folk har i disse Dage taget hele hans kostbare Indbo. Hele den prægtige Lejlighed staar tom. Værkstedet er blevet flyttet hen i en anden Gade. Om Natten er det kostbare Værktøj og Maskiner blevne flyttet derhen blot for at redde dem fra Fogdens gridske Blik. – Saa kan Du jo nok tænke Dig, at jeg daarlig kan bringe det over mit Hjærte, at lade ham i Stikken i disse fortvivlede Forhold«.

Rosenwald blev og færdiggjorde de sidste bestillinger. Han fik de penge Schlüter skyldte ham og rejste hjem i slutningen af august 1894. Hvad der derefter skete – hans etablering i 1899 og hans rolle som den førende træblæseinstrumentmager i København i en lang årrække – er en helt anden, men ikke mindre interessant historie.

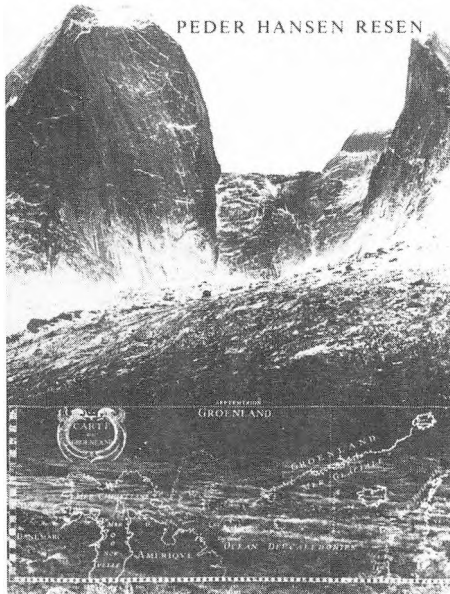
Kilder:

Det Reiersenske Fond (Rigsarkivet). Rosenwalds dagbøger og breve hjem til moderen (privateje). Bogen udkom samtidig med en udstilling af Rosenwalds efterladte papirer, instrumenter, værktøj, tegninger m.m. i »Den gamle By« i Århus 1987. Udstillingen gentages næsten i samme skikkelse på Københavns Bymuseum i juni, juli, august 1988.

I bog-nyts spalter bevæger vi os denne gang fra Grønland til Mellemøsten, fra musik til arkæologi og fra oldtid til dette århundrede. Og alt dette på blot fem titler.

GROENLANDIA

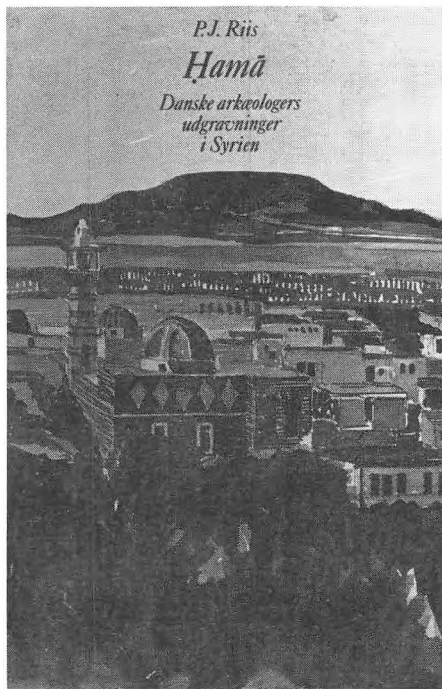
PEDER HANSEN RESEN

Den ældste af de aktuelle bøger blev forfattet for 300 år siden, da Peder Hansen Resens »Atlas Danicus« blev til. Man har nu udgivet hans beskrivelse af Grønland, »Groenlandia«, der med vor tids øjne er en ukritisk, men meget spændende beskrivelse. Som kilde til 1600-tallets billede af det fjerne og fremmedartede land er bogen ufor-

lignelig. For alle, der finder Grønland og grønlandsk historie spændende er denne bog ikke til at komme udenom. Et enkelt citat fra »Groenlandia« om målet med koloniseringen fortæller om 1600-tallets kultursyn: »Endelig skal så mange indfødte som muligt få del i vores livsform og kultur, og føres fra Grønland og opdrages i vores land.« (side 158).

Fra Grønland bevæger vi os med »Hama, danske arkæologers udgravninger i Syrien« til Mellemøsten. Når vi medtager denne bog her, er det på

grund af dens første knap halvhundredede sider, hvor der gives et spændende billede af arkæologernes arbejdsforhold i det fremmede.

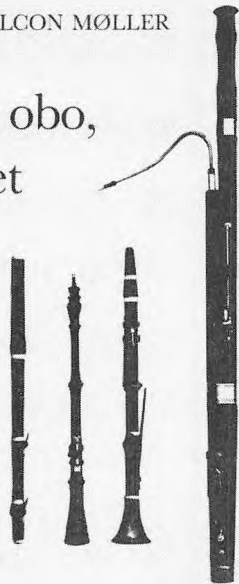

Fra det fjerne udland til musikhistorien. »Spillemandsmusik på Hindsholm 200 år« af Tage Aabech er skrevet med den entusiasme og begejstring for emnet, som kun en person, der er direkte berørt af emnet kan præstere. For den ikke direkte folkemusik-interesserende er der meget spændende erin-

dringsstof at hente, og bogen er et godt eksempel på hvordan man med udgangspunkt i en special-interesse kan frembringe en bog, der har appel til bredere kredse, end de på forhånd interesserede.

DORTHE FALCON MØLLER

Fløjte, obo,
klarinet
&
fagot

FALCON

Musik er også grundlaget for Dorthe Falcon Møllers »Fløjte, obo, klarinet & fagot«. Som titlen siger er det instrumenterne, der her handler om. Det er et stykke solid håndværkshistorie Falcon Møller fortæller om de danske fremstillere af træblæsere fra 1700-tallets begyndelse til midten af dette århundrede.

I lange passager har bogen tillige karakter af socialhistorie med indgående beskrivelser af småhåndværkernes levevilkår, og selv uden den ringeste interesse for træblæsernes danske producenter læses bogen med udbytte. Lokalhistorisk interesserede vil nok savne et stedregister, for selv om København fylder meget i denne håndværkshistorie, er der også omtale af provinshåndværkerne. Se iøvrigt Dorthe Falcon Møllers artikel i dette nummer.

Endelig vil jeg ikke undlade at nævne bogen »Lysthusbeboerne« på trods af,

at undertegnede er forfatteren. Det gøres for at få anledning til at bemærke, at forstædernes historie i stigende grad er blevet genstand for beskrivelser. Denne byform, der i dag huserer en stor del af landets befolkning har med sit negative ry først gennem det seneste tiår fået sine beskrivere, og »Lysthusbeboerne« fortsætter denne udvikling med en beskrivelse af en af de nu ældre Københavnske forstæders tidlige udvikling i årene omkring Den første Verdenskrig.

psv

LYSTHUS BEBOERNE

- en forstad fødes

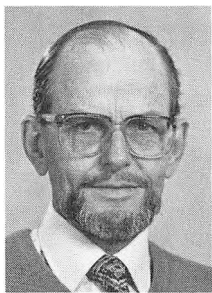
POUL SVERRILD

HVIDOVRE LOKALHISTORISKE ARKIV

- Resen, P. H. »Groenlandia« Det grønlandske selskab 1987, 189 sider ill. kr. 150.
Riis, P. J. »Hama, danske arkæologers udgravninger i Syrien« Rhodos 1987, 190 sider ill. kr. 200.
Aabech, T. »Spillemandsmusik på Hindsholm i 200 år« Kerteminde Avis 1987, 160 sider ill. kr. 85.
Møller, D. F. »Fløjte, obo, klarinet & fagot« Falcon 1987, 176 sider ill. kr. 244.
Sverrild, P. »Lysthusbeboerne« Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv 1988, 144 sider ill. kr. 100.

»I vor nød og trængsel«

Man kan blive grebet af mange forskelligartede følelser, når man læser officielle juridiske dokumenter, men det er sjældent, de virker gribende eller rørende. Det gør imidlertid det dokument, hvorved grev Jakob i 1305 afstod sit grevskab Halland til den norske konge. Dette gør universitetslektor Knud Prange nærmere rede for med undertitlen: Den sørgelige historie om grev Jakob af Halland – med en ironisk slutvignet.

Knud Prange

Men først nogle ord om den ulyksalige hallandske grevætt, der begyndte i det dunkle og syntes at ende i det katastrofale. Slægten stammede fra Valdemar Sejrs søn Niels. Han var født uden for ægteskab. Man ved end ikke, hvem moderen var, men sønnen fik alligevel en god start i tilværelsen. Han fik nemlig overladt grevskabet Halland, et våbenskjold med den ene af kongeslæggtens tre løver og dertil en hustru, der var både ægtefødt og fornem, greven af Schwerins datter.

Det sidste blev imidlertid årsag til megen elendighed. En strid om arven efter denne grevedatter førte nemlig til, at »sorte« grev Henrik af Schwerin tog Valdemar Sejr til fange på Lyø, og derfra går den lige linje til slaget ved Bornhoved og afslutningen på Valdemarstidens storhed og ekspansion i Nordtyskland.

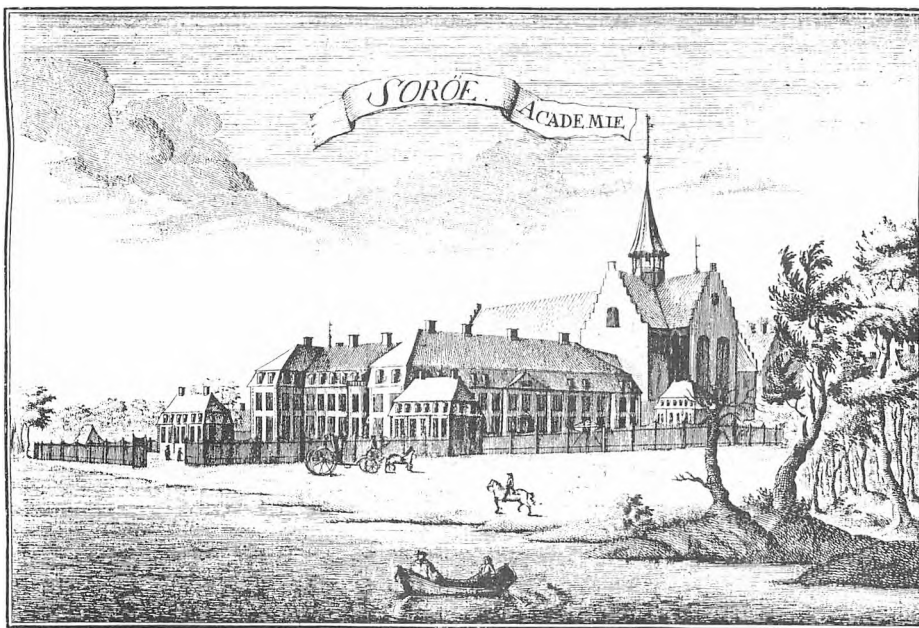
Mordet i Finderup lade

Niels af Halland var den uskyldige anledning til ulykkerne, men han døde inden begivenhederne udviklede sig for alvor, og dermed var slægten nær ud-

død. Hans enke var imidlertid gravid og fødte sønnen Niels, der fik navn efter sin afdøde far, men to år efter døde også hun. Heller ikke den »nye« grev Niels blev gammel – kun 33 år – men han nåede dog at blive gift ind i den mægtige Hvide-ætt (med en datter af Jakob Sunesen) og at få den søn, grev Jakob af Halland, som er hovedpersonen i denne beretning.

Grev Jakob fik en mere indholdsrig tilværelse end sin far og farfar, men næppe en mere lykkelig. Han havde ret til betydelige godser, både efter sin far og sin mor, men han måtte vente en del år, før han fik, hvad der tilkom ham. Det var dels grevskabet Halland, dels jordbesiddelser på Sjælland omkring Egholm, hvor han opførte en anelig borg.

I 1280'erne synes han at have spillet en betydelig politisk rolle i Danmark, men allerede da var hans økonomi totalt undergravet. Den endelige katastrofe indtraf med mordet på hans fars fætter, Erik Klipping, i Finderup lade 1286. Grev Jakob stod i spidsen for den kreds af stormænd der blev dømt for drabet. Han var formentlig uskyl-

Medens Jacob af Halland endnu havde midler, tilhørte han kredsen af Sorø Akademis velgørere. Pontoppidans danske Atlas, 1768.

dig, men måtte ligesom de andre »kongemordere« flygte fra landet.

Han søgte tilflugt i Norge og deltog i krigene mod sit gamle fædreland i Erik Menveds barndom. Hans hustru – hvis navn er totalt ukendt – fødte ham to sønner, og under landflygtigheden fik de tillige en datter, der blev døbt Eufemia. Hun var opkaldt efter den norske dronning.

I kronisk pengenød

Grev Jakob var ikke blot i krig, han var også i pengenød, og det endte med at han måtte afstå sit grevskab til den norske konge i 1305. Overdragelsesdokumentet indledes med, at den 58-årige Jakob anerkender »de fremragende og mangfoldige velgerninger«, som de norske konger har ydet ham. De har med store udgifter forsvaret hans grevskab, de har med personligt besvær – og ikke uden store farer og udgifter – forhandlet på hans vegne, ofte givet ham gaver og kommet ham til hjælp »i vor nød og trængsel«.

Jacob af Halland nedstammede fra Niels, søn af Valdemar Sejrs. Niels' hustru var datter af greven af Schwerin. Det var »sorte« grev Henrik af Schwerin, der tog Valdemar Sejrs til fange på Lyø. Adam Müller 1829-30. Det kgl. biblioteks billedsamling.

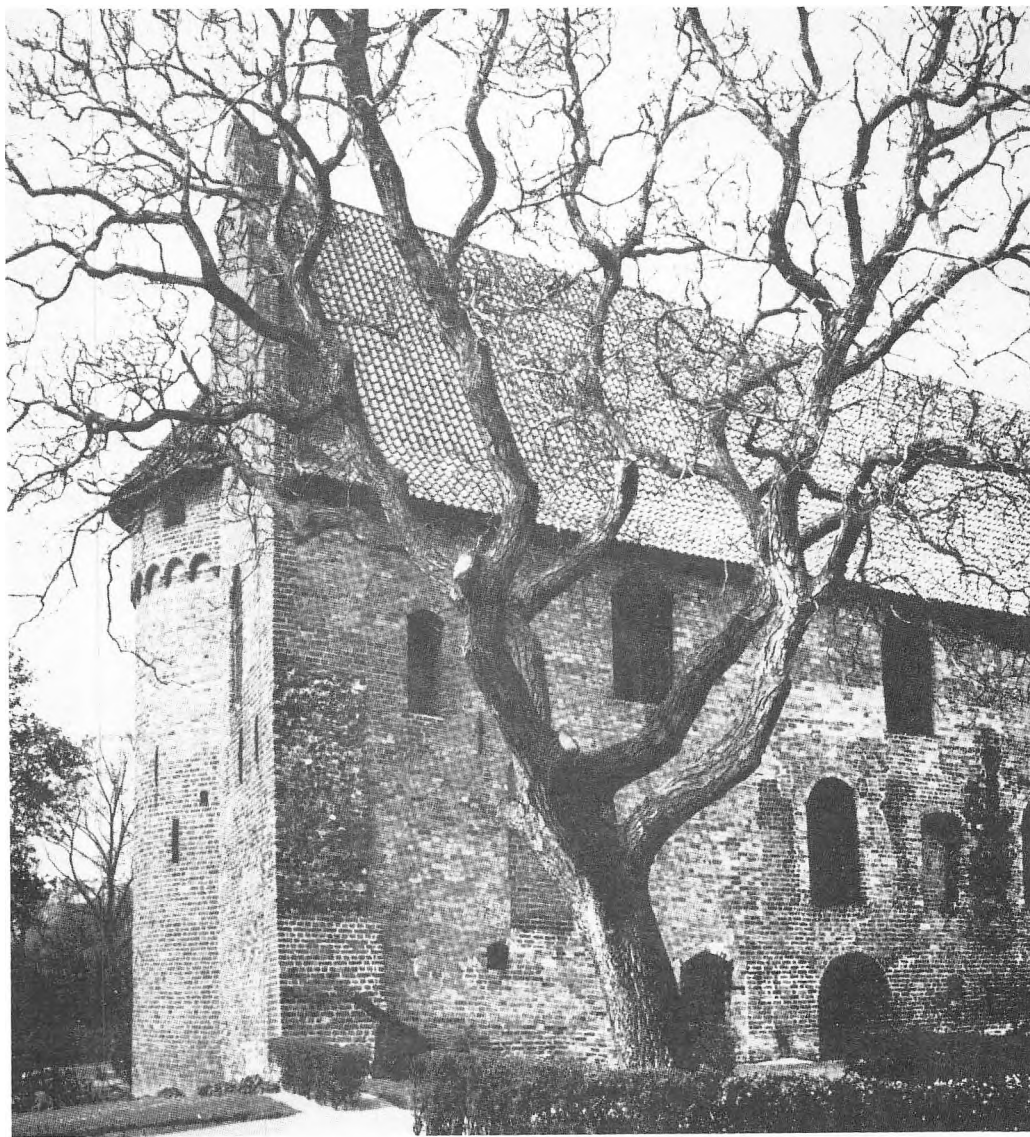
Endelig har de, hvad der må siges at være det centrale i dokumentet, ydet ham et lån på 2.000 mark sterlinger i rede penge. Det er dette mellemværende, der nu skal ud af verden. Grev Jakob skriver, »at vi ikke evner med egne kræfter at modstå den herre kongen af Danmarks for tiden stedfindende angreb på vore borge og indfald i vort grevskab og at befri borgene og mændene, som findes på dem«.

Udmanøvreret

Kort sagt, greven er økonomisk og militært udmanøvreret og har ikke anden udvej end at afstå hele grevskabet med »borge, godser, besiddelser, møller, skove, fiskevande, havne, landboer, afgifter og alt tilbehør«. Grev Jakob lover højtideligt, at han aldrig vil handle mod denne afståelse i ord eller gerning, men at »vi underkaster os og vore børn under nævnte hr. konges nåde, idet vi forudsætter, at han, hvis han kan beholde grevskabet for sig eller Norges rige ved forhandling eller på anden måde, vil tage hensyn til os og vore børn, alt eftersom denne krig ender med et heldigere eller tungere resultat«.

Mere bedrøveligt kunne det dårligt være, og mere nedtrykt og resigneret kunne en greve vel næppe gøre sit fallitbo op. Den vage fortrøstning til fremtiden, som lå i de sidste ord, skulle heller ikke gå i opfyldelse. Fire år efter, at Halland var gået tabt for slægten, døde grev Jakob og blot et par år efter blev hans to eneste sønner fanget om bord på et norsk krigsskib og henrettet.

Der var nu hverken grevskab eller grever af Halland mere. Tilbage stod

den sidste af slægten, datteren Eufemia. Det var formentlig med nogen lettelse, hun kunne forlade de nordiske lande, ægte en velstående ridder og landfoged på Rügen og blive mor til en stribe børn.

*Dommen over Erik Klippings mordere i 1287 i danebofsalen på Nyborg slot var også en katastrofe for Jacob, der blev kendt skyldig. Han flygtede derefter til Norge.
Nyborg slot – fra Danmarks historisk billedbog.*

Jacob af Hallands skæbne knytter sig nøje til samtidens urolige politiske forhold som de manifesteredes ved mordet i Finderup lade 1286.

»De sammensvorne ridder bort«.

Eufemias børn

Her kunne beretningen om grev Jakob og hans betagende afståelsesdokument slutte, men historien skaber ikke sjældent sin egen afslutning, som er mere fantasifuld, end nogen forfatter turde opfinde den. Eufemia fik som sagt børn, blandt andre datteren Gisela, der voksede op på Rügen og her blev gift

med sit næstsøskendebarn Henning Podebusk.

Dermed er der lagt op til en ganske ironisk situation, for i 1350 traf Henning Podebusk Valdemar Atterdag i Nordtyskland og trådte i hans tjeneste. Han kom hurtigt til at spille en central politisk rolle, han blev gælker, dvs. den der var ansvarlig for styret i Skåne, og han blev medlem af rigsrådet og drost, dvs. den ledende rigsembudsmand, der kunne træde i kongens sted.

Han må have haft et helt usædvanligt godt samarbejde med kongen. Da landet blev kastet ud i den anden krig med hansestæderne og den militære situation var håbløs, måtte kongen forlade landet, men Henning Podebusk overtog styret som »hovedsmand i Dan-

mark«. Hans politiske betydning var ikke mindre i den følgende tid, og endnu i sit sidste leveår var det ham, der sikrede, at dronning Margrethe fik magten i Danmark i sit eget navn. Det er sagt om ham, at få udlændinge har tjent Danmark med større trofasthed. Han blev et lysende forbillede for sin samtids uregerlige jyske stormænd.

Gisela

Det ypperlige forhold mellem drosten og kongen synes ikke at være forstyrret af det ganske specielle forhold, at drostens hustru Gisela var barnebarn af den grev Jakob, hvis hele tilværelse var gået i spåner, fordi han blev dømt – formentlig uskyldig dømt – for mordet på Erik Klipping, som netop var bedstefar til Valdemar Atterdag!

Tværtimod afstod kongen grev Jakobs konfiskerede gods Egholm til drosten, og nu kunne Gisela holde sit indtog som slotsfrue i sin ulykkelige morfaders borg. Hermed havde historien føjet sin ironiske efterskrift til det menneskeligt gribende afståelsesdokument fra 1305.

Kilde:

Ovenstående bygger på forfatterens afsnit: En næsten ukendt kvinde i 1400-tallets Danmark – Johanne Hansdatter Podebusk og nogle af hendes kvindelige slægtninge, i Brian Patrick McGuire (red.): Mennesker i Danmarks og Europas Middelalder, 1986, s. 195-215.

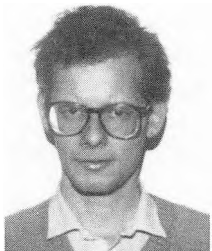
Præster og bønder

Anden halvdel af 1700-tallet var reformernes tid. Nogle af de vigtigste var landboreformerne, der kulminerede med lov fra 1788, der fritog bønderne for stavnsbåndet.

Der er skrevet meget om disse reformer og især de fremskridtsvenlige godsejere.

Vi ved imidlertid ikke meget om, hvordan regeringens reformpolitik vurderedes i andre dele af samfundet. Hvorledes så f.eks. præsterne på sagen?

Stud.mag. Michael Bregnsbo har forsøgt at loddé stemningen hos præsterne.

Michael Bregnsbo

»Det kunde vel bevises, at en trodsig Proprietair (godsejer) for sin Fordeels Skyld har bestandig hindret dem, der har trængt paa Fælledskabs Ophævelse, ja end mere har tordet i Ting-Protocollen give sin skriftlige Forsikring, at det aldrig skulde skee. Saadan Trodsighed burde straffes og bøies!«

Dette voldsomme udfald mod godsejerne, der beskyldes for at være bagstræberiske og egoistiske, stammer fra 1771 og blev fremsat af præsten Johan Arnd Dyssel (1726-95) i Sandby på Lolland. Han ønskede, at landsbyerne blev udskiftet, så at dyrkningsfællesskabet mellem bønderne blev ophævet, og hver bonde fik samlet al sin jord på ét sted. En sådan udvikling mente han, at godsejerne blokerede for, og dette af rent egoistiske grunde.

Reformer

Sandt at sige havde den lokale godsejer stor magt i et landsbysamfund, og det var der andre end pastor Dyssel, der ikke brød sig om. I løbet af anden halvdel af 1700-tallet gennemførte regeringen en række reformer i landbo-

Lensgreve Christian Ahlefeldt-Laurvig til herregården Tranekær på Langeland. Godsejeren ejede de gårde, bønderne havde i fæste. Ofte havde han ret til at udpege præsterne ved de kirker, der lå indenfor godssets område, så også præsterne har været afhængige af ham. (Det kongelige Biblioteks billedsamling).

Det indre af Sandby kirke på Lolland, hvor J. A. Dyssel var præst. Fra prædikestolen skulle han også bekendtgøre

love for menigheden. Sammenblanding af Guds ord og politik var uundgåelig. (Foto: Nationalmuseet).

samfundet, og et af formålene med disse var netop at knække eller i hvert fald begrænse godsejernes magt.

Udover at påbyde ophævelse af dyrkningsfællesskabet søgte man at opmuntre bønderne til at købe sig frie og blive selvejere. Det skete ved at begrænse bøndernes arbejdspligt (hoveri) for godsejerne og ved ophævelsen af stavnsbåndet i 1788, så godsejerne ikke længere kunne hindre bønderne i at rejse fra godset.

Præster

Det er kendt, at mange 1700-tals præster deltog aktivt i at ændre forholdene på landet ved at arbejde for nye afgrøder og bedre dyrkning af jorden. Andre præster meldte sig på den ideologiske front, således også pastor Dyssel. Citatet stammer fra en pjece, han udgav under pseudonym og lod udkomme i København.

Den var beregnet til at blive læst i reformvenlige kredse i hovedstaden, så

her kunne Dyssel jo sagtens angribe godsejerne. Men hvad sagde han hjemme på Lolland? Var han ligeså kæk, når han stod på prædikestolen, en af datidens vigtigste oplysningskanaler, ansigt til ansigt med bønderne og godsejeren? Og hvad med hans kolleger i andre kirker?

Reformatorpræsten Dyssel

Hvad Dyssel sagde, når han var hjemme, ved vi fra en prædiken, han holdt i anledning af, at baron Adam Christopher Knuth, søn af den lokale godsejer, blev konfirmeret.

Det skete i 1771, samme år som han udgav sin pjece i København under pseudonym. Dyssel advarede den unge baron mod blot at lade sig nøje med baron-titlen. Han skal skaffe sig en uddannelse, der gør ham værdig til at være adelig. Endvidere advares han mod at misbruge den magt, han får, når han engang selv bliver godsejer. Således må han ikke udsuge eller øve vold og uret mod sine fæstebønder, for det er jo dem, der ernærer alle andre.

Men den voldsomme kritik af godsejerne er dog her blevet til moralske formaninger, som minder om den, hofpræster ynder at fremsætte overfor deres kongelige højheder.

Standspersoners pligter

Lad os engang se, hvad et par andre præster sagde om forholdene ude på landet i deres prædikener.

I Glostrup, der dengang var en landsby udenfor København, virkede Hans Jørgen Birch (1750-95) som præst 1774-91. Engang i 1780'erne holdt han en prædiken med titlen

»Standspersoners Pligter«. Heri fortæller han, hvad »fornemme Folk« skal og navnlig ikke skal gøre.

Således skal fornemme folk ikke tro, at de er til »for at herske over andre og svømme i Forlystelser, eller at de er af høyere Art end deres Undergivne«, men de skal tværtimod skaffe sig en god uddannelse, der gør dem værdige til at være fornemme folk. Altså samme synspunkt som Dyssel fremsatte i sin konfirmationsprædiken.

Desuden skal fornemme folk have respekt for bonden, der arbejder for dem, og de skal på deres side vise »Tapperhed, Ædelmodighed, Ærlighed, Tienstivrighed og Nidkierhed for Kongens og Landets Vel«.

I prædikenen »De Tienendes Pligter« uddyber Birch sine synspunkter. De tjenende formaner til at ære deres herskaber og elske dem at et oprigtigt hjerte, være dem tro, altid have herskabernes bedste for øje, ikke bagtale dem og være dem lydige.

Det var dog ikke alene godsejerne, men alle grupper i samfundet, Birch moraliserede for. Dette kommer klart frem i hans prædiken på 23. søndag efter Trinitatis om undersåtternes pligter mod myndighederne. Her siger han ganske vist, at »Adelen ... ikke (bør) sørge for sig aleene, til Undertrykkelse for andre Stænder«, men det er rigtig nok i sammenhæng med, at andre stænder heller ikke må misbruge deres privilegier.

Han uddeler også advarsler til købmandstanden, embedsmændene og endog præstestanden. Birch nærer altså ikke nogen særlig modvilje mod godsejerne, ligeså lidt som Dyssel gjorde, når han prædikede hjemme på Lolland. Og i modsætning til, hvad der måske kunne have været tilfældet for Dyssel,

så kunne det ikke på nogen måde have været farligt for Birch personligt at kritisere godsejerne.

I hans sogn, Glostrup i Københavns Amt, var der ingen godsejere, idet al jorden tilhørte kronen (staten), som fæstede den ud til bønderne.

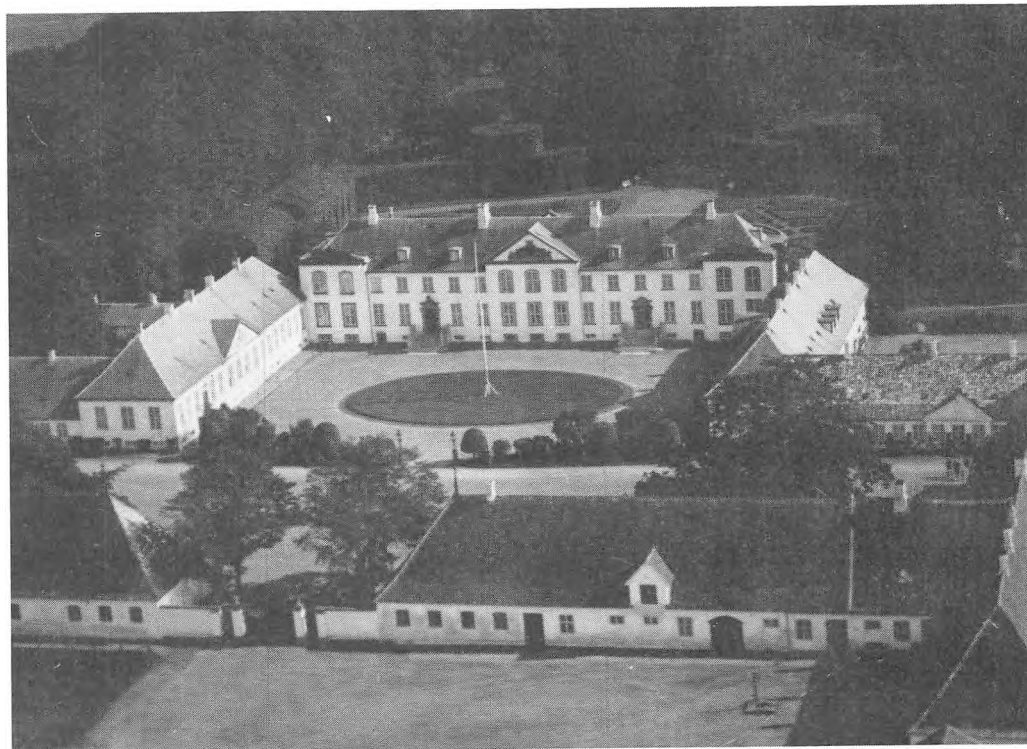
Peder Paludan

Peder Paludan (1755-99) var 1780-85 præst i Tømmerup sogn ved Kalundborg. I 1783 eller 1784 holdt han en prædiken med titlen »Christelige Undersaatters Pligter imod deres Øvrighed«.

Han opstiller her en parallel mellem husfaderen (godsejeren) og landsfaderen

Herregården Lerchenborg ved Kalundborg. Enevælden stoppede ved godsets grænser. Peder Paludans opfattelse af godsejeren som lokal myndighed og kongen som central myndighed har

altså svaret glimrende til de forhold, der gjaldt i Tømmerup sogn under Lerchenborg gods, hvor han var præst. (Foto i Det kongelige Biblioteks Billedsamling).

Vallø Slot og Stift, der ligger syd for Køge, var en stiftelse for ugifte adelsdamer. I en tid hvor det gamle gods-ejerstyrede landbosamfund var ved at komme i opbrud, forsvarede stiftelsens præst, Andreas Woeldike, trofast adelen og dens århunder-gamle rolle i samfundet i sine prædikener. (Foto af tegning af Johan Jacob Bruun fra 1770'erne i Det kongelige Biblioteks Billedsamling).

ren (kongen). Husfaderen skal sørge for næring til sine børn og tyende, landsfaderen for næringsveje, hvorved undersåtterne kan forsørges. Husfaderen skal have forråd af mad til trængende tyende, mens landsfaderen skal have midler til at frelse i dyrtid og hungersnød. Husfaderen skal forsvare sine børn og undergivne mod overfald og bagvaskelser, landsfaderen må ved overtalelse eller magt bortdrive landets fjender.

Både hus- og landsfader skal afgøre

uenigheder, straffe, belønne og overalt holde orden i deres huse. Det, Paludan altså gør i prædikenen, er at opfatte godsejeren som øvrighed på mikroplan og kongen (landsfaderen) som øvrighed på makroplan. Begge har deres naturlige plads og hver deres bestemte opgaver i samfundet.

I Tømmerup sogn, hvor Paludan var præst, havde godset Lerchenborg en mængde fæstegods, så opfattelsen af godsejeren som den lokale øvrighed og kongen som den centrale øvrighed har

svaret til de forhold, der gjaldt i Paludans sogn. Paludan har tilsyneladende fuldstændig identificeret sig med det godssamfund, han selv levede i og var en del af, og han har prøvet at overbevise sine tilhørere om, at det var den bedste af alle verdener.

Balthasar Münter (1735-93) stammede fra Tyskland og var 1766 til sin død præst ved St. Petri kirke i København. Hans prædikener gjaldt i samtiden som forbilledlig gejstlig talekunst. I sine prædikener gjorde Münter sig tidligt til talsmand for at gøre fæstebønderne til selvejere, og det var dette synspunkt, der sejrede ved landboreformerne senere i århundredet. (Tegning af C. A. Brummer, 1788, i Det kongelige Biblioteks Billedsamling).

Landpræster

Dette var tre landsbypræsters meninger om forholdene på landet på landboreformernes tid. Det er i hvert fald, hvad de har givet udtryk for i deres prædikener. Om det altid har svaret til, hvad de inderst inde mente, ved vi ikke.

Man kan forestille sig, at nogle præster ikke altid har turdet sige, hvad de egentlig mente om godssystemet af frygt for hævn fra den lokale godsejers side.

Tilfældet Dyssel, der mente en ting, når han skrev for reformvennerne i København anonymt og en anden ting, når han prædikede hjemme på Lolland, kunne tyde på noget i den retning.

Bypræster

Lad os nu til sammenligning se, hvad bypræsterne, der ikke havde en godsejer siddende i kirken, sagde. Først Johann Andreas Cramer (1723-88), der 1754-71 var præst ved hoffet i København. Han stammede fra Tyskland og prædikede på tysk. Også i kredse udenfor hoffet, blandt embedsmænd og borgere af tysk herkomst, var Cramer en populær prædikant, og han udgav adskillige prædikensamlinger i 1000 eller flere eksemplarer, og det var meget efter tidens målestok.

Desuden redigerede han et politisk-litterært tidsskrift, hvor nye tanker i tiden blev præsenteret.

Forholdet mellem godsejere og fæstebønder kom han lejlighvis ind på, når han stod på prædikestolen. I en prædiken fra 1755 siger han, at bønder er nyttige og uundværlige, for de ernærer alle andre. Hvis der ingen bønder var til, måtte konge, adel og embedsmænd

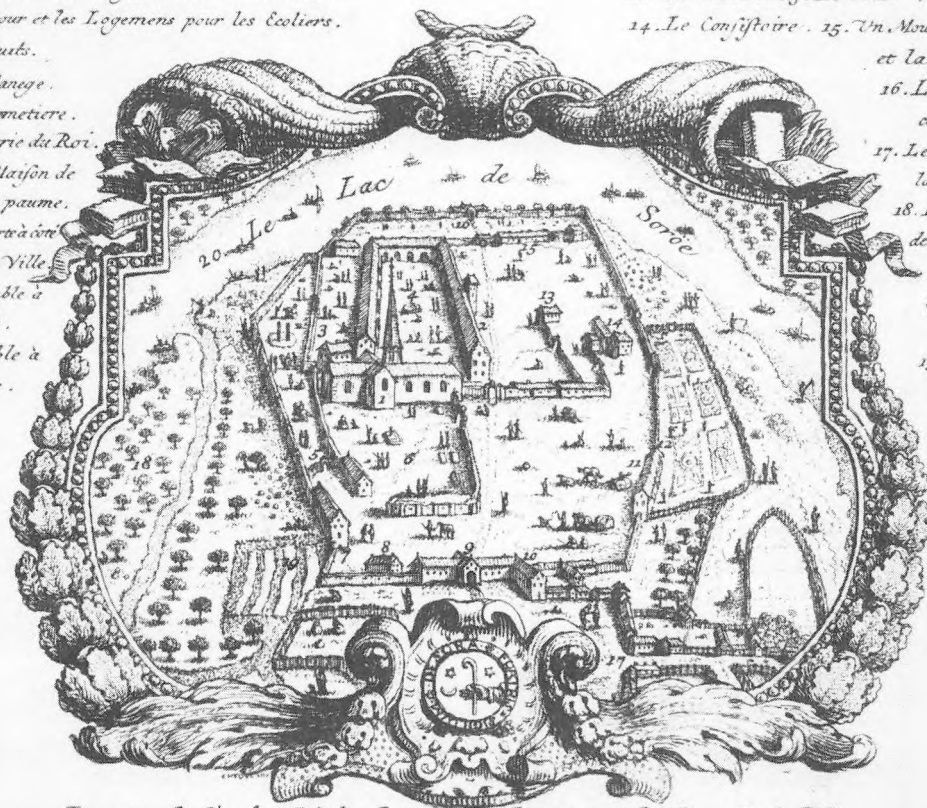
Johann Andreas Cramer (1723-88) var 1754-71 præst ved kongehoffet i København, fik sine prædikener trykt i et efter tidens forhold meget stort antal eksemplarer. Modsat sin præstekollega Münter var Cramer fuldtud forankret i det gamle adels- og godssystem. (Kobberstik af Johann Martin Preisler i Det kongelige Biblioteks billedsamling).

stige ned fra deres højder og påtage sig legemligt arbejde. Kunne man tænke sig noget værre?

I samme forbindelse kritiserer han dem, der kræver tjeneste af andre, men ikke yder noget selv. Et øjeblik kunne man tro, at det er bondefrigørelse, han taler for ... men nej.

1. L'Église.
2. Les Logemens du Gouverneur.
3. La Cour et les Logemens pour les Écoliers.
4. Le Puits.
5. Le Manège.
6. Le Cometiére.
7. L'Écurie du Roi.
8. La Maison de jeu de paume.
9. La Portière de la Ville.
10. L'Étable à Bœufs.
11. L'Étable à Vaches.

12. Le Jardin.
13. Le Poids.
14. Le Consiatoire.
15. Un Moulin à eau et La Brasserie.
16. La Porte à côté du Lac.
17. Le Marché et la rue du Lac.
18. La Promena de nommée den Philosophiske-gang.
19. La blancherie.

La vue de l'Academie de Sorøe du tems du Sgr Just Höeg.

Sorø Akademi var et uddannelsessted for unge adelsmænd.

Tegningen (tv) viser, at der hørte landbrug med til akademiet.

Det var indtægterne herfra, der finansierede akademiet og dermed professorernes løn. Dette har imidlertid ikke hindret præsten J. L. C. Pontoppidan (th), der også var professor ved akademiet, i at opfatte fæstebønder som undertrykte og udstødte og i sine prædikener opfordre til medlidenhed med dem.

(Det kongelige Biblioteks billedsamling).

Senere i samme prædiken siger han nemlig, at ganske vist går der mænd bag ploven, der har evner til at drive det til noget mere, men sådan har Gud altså villet det, og det skal man ikke ændre på.

I en prædiken i anledning af enevældens 100 års jubilæum i 1760 fremhæver han enevælden som en ideel styreform, men understreger samtidig, og det er vigtigt, at adelen har helt naturlige funktioner i samfundet. Den skal nemlig bruge sine fortrin til at øge den almene velfærd og hjælpe kongen med at udbrede Guds bud blandt folket.

For Cramer udgør adelen altså et nødvendigt bindeled mellem konge og folk. Kun når adelen ikke lever op til sine pligter, angriber han dem. Og lever den ikke op til sine pligter skyldes det, at den ikke har Gud som holdpunkt.

Balthasar Münter

Cramer fremsatte altså omkring 1760 synspunkter, som man må karakterisere som samfundsbevarende. Men klimmet skiftede i København i disse år.

Cramers afløser som tysk modepræst i København var Balthasar Münter (1735-93), der fra 1766 til sin død var præst ved St. Petri kirke.

I en sørgeprædiken i anledning af Frederik V's bisættelse i 1766 taler Münter om bonden, der slider hårdt i det for at kunne ernære de andre stænder i samfundet. Men hvis bonden engang ved en »guddommelig tilskikkelse« fik »frihed og ejendom«, ville han blive oplyst og ikke som nu være hæmmet af »nedarvede fordomme og forældede vaner«.

Dette er nye toner. Her er der tale

om at bryde godsejernes magt og befri bønderne, således som også pastor Dyssel på Lolland ville det, da han nogle år senere udsendte en pjece under pseudonym i København.

J. L. C. Pontoppidan

I Sorø var J. L. C. Pontoppidan (1735-99) præst 1765-79. Han var samtidig professor ved Sorø Akademi, der dengang var et uddannelsessted for unge mænd af adelstanden. I prædikenen »Hvo er min Næste«, udgivet i 1774, angriber han de rige, der i deres umådeholdne drikkeri og æderi glemmer »deres Undermænds Sved og deres eget Helbred«.

Iøvrigt maner han til medlidendehed »imod Jøden og Tyrken, imod Vorneden og Sclaven, imod Fienden og den Fremmede. Alles nød bør røre os«. Ordet »vorned« kan dels betyde stavnsbundet, dels en undertrykt bonde i al almindelighed.

Som det ses nævner Pontoppidan de vornede i samme åndedrag som slaver og sidestiller dem med hedninger og fjender. Fæstebønder er altså udenfor og udstødte af samfundet.

Sorø Akademi, hvor Pontoppidan var professor, ejede selv et betydeligt jordegods med fæstegårde til, og det var indtægterne herfra, der betalte Pontoppidans professorgage. Men dette har altså ikke hindret ham i fra sin købstadsprædikestol at lancere synspunkter, der var oppe i tiden.

Strømninger i tiden

Vi har nu set, hvad seks præster i Danmark i andel halvdel af 1700-tallet sagde om forholdet mellem godsejere og fæstebønder.

J. L. C. Pontoppidan

Af landsbypræsterne var den ene (Dyssel) stærkt godsejerkritisk, når han var på udebane, mens han på hjemmebane i lighed med den anden (Birch) nøjedes med moralske formaninger. Den tredje (Paludan) identificerede sig helt med det godssamfund, han selv levede i.

Den ældste af bypræsterne, (Cramer) forsvarede ligeledes adelen i 1750'erne og 60'erne men derefter ændredes billedet, og de to øvrige bypræster (Münter og Pontoppidan) fra 1760'erne og 70'erne talte for bondefrigørelse i deres prædikener.

Dette var kun seks præster ud af flere tusinde, og der er kun brugt trykte prædikener. De præster, der lod deres

prædikener trykke, var imidlertid ikke som præster flest, idet de ofte repræsenterede de retningsgivende strømninger i tiden.

Skal man prøve at drage en konklusion om præstestandens syn på forholdet mellem bønder og godsejere, må den blive, at reformsynspunkterne kommer på mode fra prædikestolene i byerne efter 1760. På landet derimod kunne man endnu ved midten af 1780'erne, da landboreformerne for alvor var ved at komme i gang, finde præster, der klart forsvarede adelen og godssystemet.

I hvilken grad landsbypræsterne var i overensstemmelse med deres menigheder, kan vi ikke vide. Men måske var overensstemmelsen slet ikke så ringe, som man i første omgang kunne tro. Også fra andre kilder ved vi, at kravet om og forslag til reformer i landbosamfundet oprindeligt blev rejst af embedsmænd og intellektuelle i byerne.

På landet var der derimod de fleste steder ro i perioden, og da forordningen (loven) om stavnsbåndets ophævelse blev oplæst i kirken i juni 1788, gad fæstebonden Christen Andersen i Nørre Tulstrup ved Viborg ikke engang nævne det i sin ellers meget udførlige dagbog.

Kilder:

Trykte prædikener af de præster, der er nævnt i artiklen.

Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens Dagbog 1786-98 (udg. af Landbohist. Selskab, Kbh., 1969).

»Philander« (d.v.s. J. A. Dyssel): Tanker om Præsternes Gaarde samt disses Indvikling i det skadelige-Fælledskab«. Kbh. 1771.

*Anna Cathrine Benthagen
tog navn efter sin mors mand,
men i byen var hun kendt som
»Mylady« og »Støvlet - Katrine«.
Læs om »Dage ved Christian
VII's hof. Maleri af ukendt.
Københavns Bymuseum.*